ئەوجا تابوورەکانی سەربازی کە لە ئەلازیز بۆ هاوکاری هاتبوون، لە هۆزات دەربازیان کردو ڕەوانەی ئەلازیزیان کردەوە، بەو جۆرە لە کوژران رزگاری ببوو.

سەید رەزا نیازی وابوو هۆزات بگرێ، بەڵام سەرۆکی جەندرمەی هۆزاتی ناو یەحیا، کورد بوو، چووبووە دیدەنیی سەید رەزا لە گوندی مەزرا، دێی عەلی عەونی، ئیتر بەو شێوەیە سەید رەزا وازی لە داگیرکردنی هۆزات هێنابوو.

لەبەرچی لە گفتوگۆ سەر نەکەوتین..؟

لە کاتی بەدەرکەوتنی شۆفینیزمی تورکیایی رژێمە یەك لە دوای یەکەکان، ناوەرۆکی سیاسەتیان ئەوە بووە: دانیشتوانی شارەکانی رۆژهەلأت بکەنە تورك، یان لە رەگەوە دەریان بێنن و لەکۆلێیان بکەنەوە. رۆشنبیرەکانی کورد لەو نیازەی تورکان گەیشتبوون. لەبەر ئەوە بۆ پاراستنی هەبوونی خۆیان و مافی نەتەوایەتیی کورد، پێویست بوو رێکخستنی کۆمەڵایەتی و سیاسی دابمەزرێنن و بە ناچاری بەرهەڵستیی تورکچێتی بکەن. ئینجا گرنگترین رێکخستن لە ناو کوردستاندا: **دامەزراندنی کۆمەڵەی تەعالی–ی کوردستان بوو**، ئەو کۆمەڵەیە لەگەڵ کوردە رۆشنبیرەکانی دیکە بە راستی هەستیان کردبوو، کەوا کۆماری تورکیا، لە پاش دامەزراندنی، نیازی وایە، نەتەوەی کورد بکوژێ و لە ناوی بەرێ، ئیدی بە ناچاری لە کوردستاندا دەستیان بە دامەزراندنی دەستەی رێکخراوی (پێشمەرگەی – بەرگری) کرد بەو جۆرە بۆمان روون بۆتەوە کە چۆن دامەزران و جوولأنەوەی پێشمەرگە لە کۆچکیری یەکێ بوو لە رێکخستنی بەرگریی نەتەوەیی لە کوردستان.

کە شۆڕشی کورد دەستی پێ کرد ((کۆمەڵەی تەعالیی کوردستان)) دەستی کرد بە توانەوە، چونکە چەند ئەندامێك دانیشتن و وازیان هێنا، هەندێکیش لە ئەستەنبوڵ هەلأتن بۆ دەرەوەی ولأت و نەیان دەتوانی بەشداری لە شۆڕش بکەن، لەبەر ئەوە لە ژێر بارێکی گراندا بووین و لە لایەکی دیکەوە:

أ–بە پێی نەخشەی دەوڵەتانی یەکگرتوو کە ئامادەیان کردبوو لە سیڤەر بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ، نەتەوەی کورد زۆری پێ خۆش بوو، بەڵام

بۆ راست کردنەوەی باری نەتەوەی کوردی دابەشکراوی چەند ساڵە کە لە ژێر ستەمی بێگانە دەناڵێنێ: نەتەوە یەکگرتووەکان خۆیان بە بێگانە داناو هیچ یاریدەیان نەدا.

ب- دامەزرانی ژیانی نەتەوەی کورد، کە بەشی زۆری بە شێوەی خێڵەکایەتییە. لەبەر ئەوە دوژمنداریی نێوان خێڵەکان وای لێ کردبوون کە نەدەگەیشتنە یەك و یەکێتیی پێویستیان بۆ شۆڕشی رزگاری پێ دابین نەدەکراو دەستگایەکی یاساییان پێ دانەدەمەزرا کە بە گشتی لە سەری برۆن و رژێمێ لە ناوەخۆیاندا رێك بخەن و دابمەزرێنن.

جـ- کۆمەڵەی رۆشنبیرانی کورد نەگەیشتبووە ئەو ڕادەیە کە بتوانێ کێشەی نێوان ئاین و هەستی نەتەوایەتی لەناو ببا لە نێوان نەتەوەی کورددا.

بێجگە لە ئەو هۆیانەی کە لە سەرەوە باسمان لێ کردن، چەند هۆیەکی دیکەش هەبوون وەکو:

أ. ژمارەی هێزەکانی دوژمن گەلێ زۆرتر بوو لە ژمارەی هێزەکانی ئێمە.

ب. لەشکری دوژمن نوێترین چەك و کەرستەی سەربازیی لە دژی هێزەکانی کورد بەکار دەهێنا.

ج. هێزەکانی دوژمن یەك گرتووبوون، چونکە لە ژێر فەرمانی رژێم شەڕیان دەکرد.

لێرەدا دەشێ ئەو پرسیارە بکرێ! ئەگەر سەرکردەکانی کورد دەیانزانی ئەو هۆیانە هەن: ئەدی بۆچی پێش کارەساتی کۆچکیری ڕووبدا، ئەو ئەرکە گرانەیان خستە سەر شانی خۆیان؟

بەڵێ ئەو پرسیارەی لە گوێیەکانم دەزرینگێتەوە و لە دەروونم دەنگدەداتەوە ئەوەیە و هەر خۆیەتی.

لێرەدا دەتوانین بڵێین: هیوا و ئومێدێکی گەورەو، ئایینێکی بەتین و نیازێکی پاك و راست، بووە هۆی رێگا خۆشکردن، بۆ بەرپابوونی شۆڕشی کورد و کارەساتەکەی کۆچکیری.

بە داخەوە کۆچکیری لە گۆڕەپانی جەنگدا کەوت و خوێنی بەخشی، بەڵام ئاسۆیەکی خوێناویی بۆ رۆڵەی کورد بەجێ هێشتووە کە تێیدا هەڵبستێتەوەو

داوای ئازادی و سەربەخۆیی بکا.
کۆچکیری هەنگاوی یەکەمی شۆڕشی ڕزگاریی کوردستان بوو، گۆڕەپانێکی شۆڕشمان دۆڕاند، بەڵام مەسەلەکە کۆتایی پێ نەهاتووەو نەتەوەی کورد لە داهاتوودا هەر سەردەکەوێ و مافی خۆی وەردەگرێ.

دەرسیم لە شۆڕشی شێخ سەعید دا

لە ساڵی (١٩٢٥) زایینیدا لە کوردستان، شۆڕشی شێخ سەعید بەرپابوو، ئینجا پێش باسی رەوشتی دەرسیمییان بکەین لەو کاتەدا، نەختێ بەکورتی لە بارەی مێژووی ئەو شۆڕشە دەدوێین کە بێگومان سوودێکی دەبێ.
بە ئامانجی پاراستنی مافەکانی نەتەوەی کورد لە ساڵی (١٩٢٢)ز دا بە سەرۆکایەتیی ئامیر لیوا خالید بەگ و نوێنەری بتلیس، یوسوف زیا و بە بەشداریی زۆر ئەفسەری کورد، پارتێکی سیاسی لەشاری ئەرزرۆم دامەزرا بە ناوی **کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد**، هیوای ئەفسەرو ڕۆشنبیران لەو پارتەی کە بە شدارییان تێدا کردبوو ئەوە بوو: (کە رێکخراوێك پێك بێنن هەموو کوردستان بە گشتی بگرێتەوە)
.
کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد لەو شارانەی خوارێ لقی کردبۆوە و خۆی دادەمەزراندو دەستی کردبوو بە چالاکی و خەباتێکی گەرمی بەرێوە دەبرد:-
١- شاری بتلیس
٢- شاری دەراهینی
٣- شاری ئەلازیز
٤- شاری دیاربەکر
٥- شاری ئورفە
٦- شاری سیرت
هەروەها لەزۆر ناوچە و جێگای دیکەشدا لقی دیکەی رێکخستبوو. لەو کاتەدا، لەو جێگایانەی باسمان کردن، فرقەیەکی سەربازیی تورکیا تەرخان کرابوو، بۆ لەناو بردنی جووڵانەوەی نەستووری و سەرکردەی لەشکرەکەش ئیحسان نوری

بوو، هەروەها لەناو لەشکرەکەشدا چەند ئەفسەری دیکەی کورد هەبوون وەکو:

١- راسم وانلی

٢-خورشید

٣- تۆفیق

٤- جەمیل

٥- رەزا

ئەو ئەفسەرانەی لە سەرەوە ناویان نووسراوە بە پێی فەرمانێك کە لە کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردەوە وەریان دەگرت، هەر کەسە لەو جێگایەی لێ بوون دەستەی پێشمەرگایەتی دابمەزرێنن و داوا لە کوردەکان بکەن، هاوکارییان بکەن و یەکدی بگرن.

ئەو خۆ رێکخستنە لەبەر ئەوەش بوو چونکە تورکەکان هەردەم دوژمنداریی کوردیان دەکردو رێزی ئایین و رەوشت و پیشەی کوردیان نەدەگرت. لەبەر ئەم هۆیە، کوردەکان لە هەر لایەکی کوردستانەوە بە تایبەتی رۆشنبیرەکان خۆیان ئامادە دەکرد بۆ شۆڕش و بە ئامانجی دابین کردنی مافی نەتەوایەتی و دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ و ئازاد خەباتیان دەکرد.

ئامیر لیوا خالید بەگ پیاوێکی سەربەرز، زیندوو، رەهبەر، وڵاتپەروەر و رۆشنبیر بوو. تەگبیرو ڕای سوودی زۆر بوو لە ناو کوردان، لەبەر ئەوە شێخەکانیش بەشدارییان کردبوو لەو کۆمەڵانەی دامەزرابوون بە تایبەتی:

شێخ سەعید، شێخ عەبدوڵا مەلکانی، شێخەکانی چان و شێخ شەریف پالوی و چەندانێکی دیکەش لە شێخەکان هاوکاریی کۆمەڵەیان دەکرد. یوسف زیای بتلیسی لە پایزی ١٩٢٤ لە ئەنقەرەوە، چووبووە ئەستەنبۆڵ و لەگەڵ پارتی تەرەقیپەروەر گفتوگۆی کردبوو لە دژی موستەفا کەمال. هەروەها لەگەڵ هەندێ لایەنی دیکەش. ئینجا گەڕابۆوە ئەرزرۆم و لێرەدا بروسکەیەکی نەهێنی کرد بۆ رەزای برای کە ئەفسەر بوو لە ناو لەشکری سەربازی تورکیا لە ناوچەی هیزان. بە داخەوە رەزا و ئەو ئەفسەرە برادەرانەی لەگەڵی بوون لە فرقەکەدا نەیانزانی بوو نیاز لەو بروسکەیە چی بووە، هەروا تێگەیشت بوون، کە نیشانەی شۆڕشە و لەبەر

ئەوە هەموو ئەفسەرە کوردەکانی ناو فرقەکە لەگەڵ تابوورەکانی سەربازی کورد، بەسەرکردایەتیی ئیحسان نوری ئاڵای شۆڕش هەڵدەگرن و بە چیا دەکەون، ئینجا لەبەرئەوە لە پێش کاتی خۆی دەستیان بە شۆڕش کرد،رژێم زوو لێیان هوشیار بۆوە و بەسەرنەکەوتن.

لەبەرئەوەی یوسوف زیا بروسکەی لە ئەرزرۆم، بۆ رەزای برای رەوانە کردبوو لە ناوچەی هیزان، رژێم سەرە پەتکێکی بە دەستکەوت و لەبەر هەندێ، یوسف زیای دەست بەسەر کردو لە (١٩٢٤/١٢/١٠) ز دا رەوانەی دادگای سەربازی کردبوو لە بتلیس بۆ لێکۆڵینەوە، هەروەها حاجی مووسا موتکانی لەگەڵ چەند کەسێکی دیکەی بتلیسی، لە (١٩٢٤/١٢/٢٠) ز داو لەگەڵ ئامیرلیوا خالید بەگی، هەموویان پێکرا درابوونە دادگای سەربازی لە بتلیس. وجێگری والیی بتلیس، سەرکردەی لەشکر، پێشەکی رێگای فێڵی گرتبووە بەرو حاجی مووسا بەگی سەربەست کردبوو، چەند کەسی دیکەشی بەردابوو، بەو شێوەیە دانیشتوانی ناوچەکانی موش، بتلیس و هیزانی دڵنیا کردبوو.

لە دادگای سەربازی بە پێویستیان زانی بوو کە لێکۆڵینەوە لەگەڵ شێخ سەعید و خالید بەگی هەسەنانی بکەن، بەڵام هەر چەندە داوایان دەکردن، ئەوان ئامادە نەدەبوون.

ئینجا لەبەر ئەوە خالید بەگی هەسەنانی لە پێش هەموو شتێ هێزێکی گەورەی کۆکردبۆوە، نیازی وابوو بۆ سەر بتلیس بخشێ و(دەست بەسەرەکان) سەر بەست بکا. لەو کاتەدا: کەرەم زەرکانی و کامیل جەبرانی لە گوندی کانی رەش و لە گۆڕەپانی بەفراوی–دا کۆبوونەوەیەکی ساز دەدەن و چاوەڕێی فەرمانی ئامیر لیوا خالیدی دەست بەسەر دەکەن کە رێگایان بدا لە زیندانەکە رزگاری بکەن، بەڵام ئامیر لیوا خالید بەگ، بە راستی نەدەزانی کە ئەو هێزانە هێرش بکەنە سەر بتلیس بۆ رزگار کردنی ئەو لە زینداندا.

بێینە لای شێخ سەعید: کە دیتبووی ناگونجێ لە گوندەکەی خۆی سولحاندا کە سەر بەناوچەی (خنس) بوو درێژە بە شۆڕش بدا، نیازی وابوو بچێتە ناو خێڵەکانی گەنج و دەراهین لە ناوچەی زارا، چونکە تەریقەتی نەقشبەندی لەناو

ئەوانـە، زۆر بڵاوبۆوە بە تایبەتی لە نێوان خێڵەکانی ناوچەی زارا لەبەر هەندێ لە (١٩٢٤/١٢/٣٠)دا لـە شـاری خـنس چـووە ناوچـەی شوشار و لە (١٩٢٥/١/١٢)ز دا چـووە ناوچـەی چەباکچـور و لـە (١٩٢٥/١/١٥)ز دا گەیشـتە ناوەڕاسـتی شـاری دەراهیـنی. هـەروەکو گوتمـان لـە ناوچـەی زارادا تەریقـەتی نەقشـبەندی زۆر بڵاوبـبۆوە، هـەروەها دانیشـتوانی ئـەو ناوچـەش زۆر لەکۆنـەوە رکیـان لـە رژێمـی تورکیـا دەبێـتەوە، ئیتر لەبەر ئەوە زۆریان سەربەخۆ لەگەڵ کاروانی شێخ سەعید کەوتبوون.

ئینجا شـێخ سـەعید لـەو سـووڕانەوەیە، چووبووە ناوچەی لیجە و شارۆچکەی هـانی و ناوەڕاسـتی شـاری دیاربەکـر (٣٠) کیلومەترەش، درێژەی بە رێپێوانەکەی دابوو، تاکوو گەیشتبووە گوندی پیران.

رژێمـی تورکیـا: پـێ بـە پـێ چـاودێریی جووڵانەوەی شێخی دەکرد. بۆ ئەوەی رێگـا بـە شـێخ نـەدا هیـچ هێـزێ کـۆ بکاتـەوە. نـەك لـە گونـدی پـیران سـەر بەرز بکاتـەوە. ئامـانجی ئـەوە بوو هەر لە جێگای خۆی بیخنکینێ و لە کۆڵی بکاتەوە. ئینجا کۆمەڵەیەك پۆلیسی رەوانە کرد بۆ (گوندی پیران) و داوای چەند کوردێکی[١] دەکرد کـە لەگـەڵ شـێخ-دا بـوون، دەسـت بەسەریان بکاو بیانگرێ. هەر چەندە شـێخ سـەعید نیـازی شـەڕکردنی نـەبوو، چـونکە بـە خۆ نەکەوتبوو، لەبەر هەندێ تکـای لـە سـەرۆکی پۆلیـس کـرد و گوتـبووی نـابێ کـەس ئازاری ئەو کوردانە بدا، نـەوەکو کـارێکی خـراپ روو دەدا. بـەڵام سـەرۆکی پۆلیـس فـەرمانی لـە رژێمـەوە وەرگرتـبوو، کە رێزی شێخ نەگرێ و هاوڕێیەکانی بڵاوبکاتەوە و دەست بەسەریان بکا.

((ئینجا لەبەر ئەو هۆیە بێ ئەوەی شیخ سەعید، ئارەزوو بکا: تفەنگ تەقی، لە (١٩٢٥/٢/٨) ز دا، عەبدولـڕەحیم-ی برای شێخ سەعید لەگەڵ سەرکردەی پۆلیس و پۆلیسـەکان، هـەر هـەموویان لـە ناوەڕاسـتی گونـدی پـیران کـوژران)) ولاشەیان کەوتە گۆڕێ.

---

[١] وادیـارە رژێمی تورکی، نیازی دەست بەسەرکردنی ئەو شۆڕشگێڕانەبووە کە لەو رێپێوانەدا لەگەڵ شێخی-دا بووینە- وەرگێڕ

چونکە هێشتا شێخ ڕێکخراوی پێشمەرگە و دەزگایەکی شۆڕشی دانەمەزراندبوو، بە پێویستی زانی، کارەساتەکە هەر لە جێگای خۆی بە جێ بێڵێ و پەرەی پێ نەدا. لەبەر ئەم هۆیە بڕیاری دا دێی پیران بە جێ بێڵێ و دووبارە بە ڕێگای **هانی**–دا بگەڕێتەوە، ناوچەکانی **گەنج** و **دەراهینی**.

بەڵام کوردی **هانی** لەگەڵ بیستنی ڕووداوەکە و پێشی گەیشتنی (شێخ سەعید)، ئاڵای شۆڕشیان بەرز کردەوە و پۆلیس و فەرمانبەرانیان بە دیل گرت. ئینجا کار لە کار ترازا، شێخ سەعید–یش کە ئەوهای دیت گوتبووی: قەدەر ئەوها بووە. بەو شێوەیە بە ناچاری سەرپەرشتیی شۆڕشێکی زگماکی خستبووە سەر شانی خۆی و دەستی بە چالاکی و کۆکردنەوەی لەشکر کرد.

لە (١٩٢٥/٢/١٤) ز، شاری دەراهینی داگیرکراو پارێزگار و فەرمانبەرانی تورك بە دیل گیران و سەرۆکی خێڵی مودان: فەقی حەسەن کرابووە پارێزگاری دەراهینی و بە پەلە یاسایەك بڵاوکرایەوە، بە پێی ئەو یاسایە شاری دەراهینی کرابووە ناوەڕاستی ڕژێمی کاتیی کوردستان و هەر کوردێك (نیشانەی موجاهیدی)[1] وەرگرت و شێخ سەعید، بووە نوێنەری مادی و مەعنەویی گشت هێزێك و ناسناوی (ئەمیر ئەل موجاهدین و نەقشبەندی)[2] ی بۆی دیاری کرابوو.

بە پێی ئەو (یاسایە)، هەموو (باج) و لەگەڵ سەربازە تورکەکان کە گیرابوون و ئەوانەی دەست بە سەر دەکرێن لە داهاتوودا، ڕەوانەی (دەراهین) دەکرێن. یاسایەکەش شێخ سەعید بە خۆی مۆری لەسەر کردبوو.

سەرەتای گۆڕەپانی جەنگ ئەو جێگایانە بوون:

خێڵەکانی (زازا) ی مستان و بۆتان ناوەڕاستی ناوچەی لیجەیان داگیر کرد و تابوورەکانی سەربازی تورکیا لە (**گەلی هینی**) دەست بەسەر کران، هەروەها هێزەکانی شێخ عەبدولڕەحیم– ی لە (١٩٢٥/٢/٢٩) ز دا ناوچەکانی:

ئەرغینی مەعدەنی و سیوەرەکیان داگیر کرد و هەندێ لە هێزەکانی کورد گەمارۆی شاری دیاربەکریان دابوو.

---

[1] شۆڕشگێڕ–وەرگێڕ

[2] سەرکردەی شۆڕشگێڕان و نەقشبەندی– وەرگێڕ

ئـەو هێـزانەی کـورد کـە گـەمارۆی دیاربەکـریان دابـوو داوایـان لـەکازم پاشـا، لێکۆڵـەرەوە و لـە مورسـەل پاشـای سـەرکردەی گشـتیی لەشـکر دەکرد کە شاری دیاربەکـر بـە بـێ مـەرج و پـەیمان بدەنـە دەسـت کـوردان و لـە پـاش پێـنج ڕۆژ گـەمارۆدان: لـە (١٩٢٥/٣/٢) زاییـندا: هێرشـێکی گـەورە دەسـتی پـێ کرد بۆسەر شـارەکە. ئیـدی شۆرشـگێڕانی کـورد لـە شەڕەکانی دەورەی شار بە سەرکەوتن و لەگەڵ لەشکری تورکیا پێکدادانێکی خوێناوی دەستی پێ کرد.

هـەر لـەو کاتەدا لەشکرێکی گەورەی تورکیا هێرشی بردە سەر شاری ماردین و ناوچـەی سیوەرەك، لە پاش شەڕێکی دژوار، لە (١٩٢٥/٣/٢٧) ز دا لەشکری کورد بە ناچاری گەڕانەوە دواوە.

II

شـێخەکانی چـام، (موسـتەفا و ئیـبراهیم) لـە (١٩٢٥/٢/١٧) ز دا ناوچـەی (چـام)یـان داگـیر کـردو شـێخ حەسـەن کـرایە قایمقامی ناوچەی چام و هەر ئەوان هێزان دەستیان لە سەر **ڤارتۆ** داناو دەوروبەری دەستەڵاتی خۆیان فراوان کرد.

لەبـەر ئـەوەی لەشکری ٨ی تورکیا هێرشی بردە سەر کوردان، بەڵام جێگایەکە زۆر سەخت و دژوار بوو، لەشکری تورکیا تووشی مەکۆی کوردان بۆوە، لەو کاتەدا خێـڵەکانی: **هورمـەك و لۆلانـی** کـورد، لـە ناوچەکانی: **کاریر و ڤارتۆ** لە پشتەوە ڕا هێرشیان بردبووە سەر هێزەکانی کورد و هاوکاریی دوژمنیان کردبوو، بەو شێوەیە لەشکری تورکیا لە بۆسەکە رزگاری ببوو.

III

هێـزەکانی خـالید بـەگی هەسەنانی، ناوچەکانی: **سولهان، ڤارتۆ، مەلەزگەرت و دەوروبـەری شـاری موشـیان** بـە تـەواوی داگـیر کـردو بـەرەو شـاری ئـەرزرۆم دەڕۆیشـتن، لـە لایـەکی دیکەشەوە هێرشیان بردبووە سەر ئاگری و بتلیس، بە بێ ڕاوەسـتان لـە (١٩٢٥/٢/١٩) ز دا لە چیای **شەرەفەددین** ئاودیو بوون و لە دەشتی بەفرین دابەزی بوون.

ئینجا خالید بەگ لەگەڵ ئەو هێزە گەورەیەی کۆی کردبۆوە لە (١٩٢٥/٣/١٩) ز دا هەڵمەتی بردە سەر شاری موش و هەر لەو کاتەشدا زانی بوویان کە خالید بەگی جەبرانی لەگەڵ یوسوف زیا لە بتلیس لە سێدارە درابوون.

لەو کاتەدا کوردان ئەو هەواڵە ناخۆشەیان پێ گەیشتبوو لە (١٩٢٥/٣/٢٣) ز دا، لە شەڕێکی دژواردا بوون لەگەڵ هێزەکانی (٩ و ١٢) ی تورکیا لە کەندی جوی. لە ئەنجامدا هێزەکانی تورکیا هەندێکیان لە ناوچوون و هەندێکشیان بە دیل گیرابوون، بەڵام سەرکردەی لەشکری هەشتەم، عوسمان پاشا بە هاوکاریی سەرۆکی خێڵی هورمەکی روو رەش دووبارە هێرشی کردبووە سەر کوردان و سەرکەوتنێکی بە دەستهێنابوو.

لە (١٩٢٥/٤/٨) ز دا لەشکری هەشتەمی تورکیا لە ئەرزرۆمەوە بە ڕێ کەوتبوو، بۆ گۆڕەپانی جەنگ و سەرۆکی خێڵەکانی کورد لە دەورووبەری بتلیس لەگەڵ خێڵەکانی هۆرمەك و لۆلان لە ناوچەی ڤارتۆ لە پشتەوەڕا لە شۆڕشگێڕانی کوردیان دەداو هاوکارییان لەگەڵ هێزەکانی دوژمن دەکرد، لەبەر ئەم هۆیە شۆڕشگێڕانی کورد بە ناچاری کشابوونەوە و ئیدی ناوی خێڵەکانی هورمەك و لۆلان لە مێژووی کورد دا، بە روو رەشی کەوتە سەر زارو پێی ناودێر بوون. چونکە بە ناوی دوژمنداری لە پشتەوە لە خێڵەکانی جەبران و هەسەنیانیان دا و هاوکاریی دوژمنیان کرد و بوونە هۆی شکستێکی گەورەی هاوڕەگەکانی خۆیان.

عوسمان پاشا: بە پێشڕەوی خێڵی هورمەك، لیوای (٣٤)ی بە سەرۆکایەتی تەلعەت رەوانەی مەلەزگەرت کردبوو، خێڵە خۆفرۆشەکانی ناوچەی شێروان و خێڵی لۆلان و خێڵی موتکانی بتلیسی، هەموویان لێکڕا چوونە هاواری دوژمن و هاوکارییان لەگەڵدا کردبوون، لەبەر هەندێ شەڕێکی زۆر سەخت لە نێوان هەردوو لایاندا بەرپابوو، لەئاکامدا هێزەکانی خالید بەگی هەسەنانی و عەلی رەزا بەرەو رۆژهەڵات کشابوونەوە.

راست لەوکاتەدا، هێزەکانی تورکیا کە لە کەرەکۆسە بوون، بە یاریدەی خێڵەکانی حەیدەران و ئەدیمانی کورد و بە هاوکاری، بە تایبەتی یوسف خۆ فرۆشی دانیشتووی مورادیە، شەڕێکی خوێناوییان دامەزراند، ئینجا خالید بەگی

هەسـەنانی لەگـەڵ هاوڕێیـەکانی بـە ناچـاری کشـانەوە ئێـران و بـە پەناهـەندەیی چووبوونە ناوچەی ماکۆ.

ڕژێمـی ئێـران پێی خۆش نەبوو، بە هێزێکی گەورەوە، پێشی لێ گرتن و لەگەڵ پەناهـەندە کوردەکـان لێـك دانێکـی خوێـناویی بـەرپا کردو لە ئەنجامیدا قایمقامی ناوچـەی مـاکۆ و شەمسـەدین – ی کـوڕی خـالید بـەگ و عەباسەدینی کوڕی شێخ سـەعید و کـەرەم –ی سـەرۆکی خێڵی زەرگان و لەگەڵ هاوڕێیەکی زۆریان و چەند سەربازێکی ئێرانی لەو شەڕەدا کوژرا بوون.

ئینجا خالید بەگ و عەلی ڕەزا، لە پاش شەڕەکەی ماکۆ بەناچاری پەنایان بردە بەر سمکۆ[1] کە سەرکردەیەکی کورد بوو.

لـە سـەرەتای بـەهاری (١٩٢٦) ز دا خالید بەگ گەڕابۆوە مەلەزگەرت بە نیازی ئـەوەی دووبـارە دەست بکاتەوە بە شۆڕش و چەند شەڕێکی سەرکەوتووی لەگەڵ تورکـان کـردبوو، بـەڵام شـەوێکی لـە کـاتی سانەوەی لە گوندی شێخ شێروان، لە شـکری تورکیـا بـەهاوکاری و ڕێبەریی چەند سەرۆك خێڵێکی کورد، گەمارۆی شێخ شـێروانی داو خـالید بـەگ دەسـت بەسـەر کـراو لـە (١٩٢٦/٧/٣١) ز دا لەشـاری دیاربەکر لە سەری درا. چونکە لە مێژووی شۆڕشی ئازادیی کورد دا ماکێکی ڕوون و پرشـنگی بـە خوێـن بەخشـین و کۆچـی دوایـی بەجێ هێشت. لە پێش یادی ئەو کوردە سەر بەرزە بەڕێزەوە دەچەمێینەوە.

IV

شـێخ شـەریفی گۆکـدەری لەگـەڵ هێـزەکانی یـادۆی، دەسـتی بەسـەر ناوچەی پـالودا گـرت و بـەهاوکاریی خێـڵەکانی دیکە لە (١٩٢٥/٣/٥) ز دا شاری ئەلازیزیان داگـیر کـردو دانیشـتوانی شـاری ئەلازیـز هـەر هەموویان لەگەڵ شۆڕشگێڕانی کورد (موجـاهیدی کـوردی) کەوتـبوون و شـێخ شـەریف سـەرکردەی لەشکری کورد، لە گونـدی حوسـەینیك–دا لـە مـاڵی حەسـەن خەیـری دەرسیمی میوان بوو لە (٣/٦/ ١٩٢٥) ز دا چـووبووە ناوەڕاسـتی شـاری ئەلازیـز و موفـتی محەمـەد ئەفـەندی بە

---

[1] بە (سمکۆی شکاك) ناودێرە و هەردەم لەگەڵ ڕژێمی ئێران ناتەبا بوو و سەری بۆیان دانەدەهێنا–وەرگێڕ

پارێزگاری ئەلازیز دیاری کرد و ئەو بروسکەی خوارێی بۆ دەرسیم رەوانە کرد:

بە هۆی محەمەد ئەفەندی جەلال زادەوە، لە هۆزاتەوە بۆ گشت سەرۆك خێڵەکانی دەرسیم.

ئاسایش بپارێزن، لەو نزیکانە لەگەڵ دەستەك دێین بۆ دەرسیم، بەهیوای سەرکەوتن.

ئەلازیز (٦/مارت/١٩٢٥) زایینی — نوێنەری پێشووی دەرسیم

سەرۆکی هێڵی جەنگی – ئەلازیز — حەسەن خەیری

شێخ شەریف

Hozatta Celal zade Mehmet efendi Vasıtasıyla[1]

Bilumum Dersim aşiretleri resasına

skneti muhafaza ediniz, yakında bir heyetle dersime gelacegiz, muvaffakiytler.

Elaziz-6/mart/1925

Elaziz Cephesi Kumandani

ŞEYH ŞERİF

Dersim mebus Sabıkı

HASAN HAYRİ

لەو کاتەدا لە کۆگەی چەك و فیشەکی دێی حوسەینیکدا گرمەیەکی گەورە ڕوویدا، لەبەرئەوە زۆر کەس لە دانیشتوانی گوندەکە کوژران، ئینجا ئەو ڕووداوە، بووە هۆی ناکۆکی لە نێوان سەرۆکی هێزەکانی کورددا، شێخ شەریف و یادۆ هەر چەندە هەوڵیان دا، لەناوەخۆیاندا چارەی ئەو گیروگرفتەیان پێ نەکرا.

کازم پاشا سوودی لەو هەلە وەرگرت و لەگەڵ هێزەکانی تورکیا لە مەلاتیاوە هێرشی کردە سەر ئەلازیز و دەستی بەسەر ڕێگای دیاربەکر-دا گرت. ئیدی هێزەکانی شێخ شەریف بەرەو پالو پاشەکشەیان کرد و پیاوماقووڵانی ئەلازیز، لە

[1] دەقی بروسکەکەم بە تورکی نووسیوەتەوە، چونکە بەڵگەیەکی مێژوییە– وەرگێڕ

پێشدا، هاوکاریی هێزەکانی کوردیان دەکرد و ئێستاکەش یاریدەی لەشکری دوژمن دەدەن.

لە دەشتی پالو شەڕێکی سەخت کراو لە گەلی مەندو لە (٣/نیسانی/١٩٢٥) ز دا شۆڕشگێڕانی کورد لەشکری کازم پاشایان گەمارۆ دا. بەلاّم چەند هێزێکی تورکیا گەیشتبوونە هاواریان و لەبەرئەوە لە (١٩٢٥/٤/٨) ز دا هێزەکانی کورد گەڕابوونەوە بەرەو چەباکچور و لێرەدا بەڕێیەری چەند کوردێکی خۆفرۆش، شێخ شەریف دەست بەسەر کرا.

هێزەکانی یادۆی زازا چوارچێوەی گەمارۆدانی لەشکری تورکیان شکاند و خۆیان گەیاندبووە چیایەکانی چەباکچور و لە بەرگری کردن بەردەوام بوون و تاوەکو سەرەتای سالّی (١٩٢٧) ز و پاشان پەنایان بردە بەر سوریا.

هەرچەندە دانیشتوانی شاری ئەلازیز بەم دواییە یاریدەی لەشکری دوژمنیان دابوو، بەلاّم کە لەشکری کورد شکا، بەبیانووی یاریدەدانی کوردان، گەورە پیاوانی ئەلازیز درانە دادگا و ڕۆشنبیرەکانیش بۆ شارەکانی ڕۆژئاوای تورکیا ئاوارە کران.

تورکەکان بەیارمەتیی عەلی سائب و هەڤاڵەکانی و مەزهەر موفید و سورەییا لە خەرپوت چوارسەد لاوی کوردی پابۆ و چەباکچوریان بە سێدارەوە هەلّواسی. ئەو کارەساتە یەك بوو لە هەزاران تاوانی ڕژێمی تورکیای مەدەنی..!! بەم شێوەیە خەرپوت بووە کانگەی گۆڕستانی قوربانییەکانی کوردستان.

V

هێزەکانی شێخ سەعید و شێخ عەبدولاّی مەلکانی، لە دەڤەرەکانی سولهان لە (١٩٢٥/٤/٣) ز دا لەگەلّ لەشکری هەشتی تورکیا شەڕێکی سەختیان دەکرد.

شەڕەکە بەرەو گۆڕەپانی کەران[1] دەچووە پێش، سەرکردەی لیوای (٣٥) لە فرقەی (١٢)، لە لەگەلّ هێزی خێلّەکانی هورمەك و لۆلانی خۆفرۆش،

---

[1] جێگایەکە لەو ناوچەدا لە کوردستان پێی دەلّێن تەرجان (Tercan)یان مەیدانی کەران (Eşek Meydanı)– وەرگێڕ

بەسەرۆکایەتیی قایمقام گالیب لە گەرمەی شەڕدا بوون.

لەگەڵ هێزەکانی کوردان لە نێو شاخەکانی شەرەفەدین و هێزەکانی فرقەی (١٢) دوازدە لە پشتەوە گەمارۆی ڕێبازی بۆغالاَن یان دابوو. هەروەها لەشکرەکانی تورکیا لە باشوورەوە ڕا هاتنە پێش لە (١٩٢٥/٤/٦) ز دا گەمارۆی شاری دەراهینیان دا.

هێزەکانی شێخ سەعیدی پیران، لە ڕێبازی بۆغالاَن، لەشکری دوژمنیان شکاند و لە (١٩٢٥/٤/٢٤) ز دا گەیشتبوونە پردی موراد لە دەشتی موش و شەڕێکی خوێناوییان لەگەڵ لیوای (٣٤) ی تورکیا کردبوو لە ڕاست بە راستی ڤارتۆ و پاشان کشابوونەوە دواوە.

شێخ سەعیدی پیران نیازی وابوو، لە ناوچەی دیریك- را بچێتە ڤارتۆ و لە پردی عەبدولڕەحمان بپەڕێتەوە و بە بولاَنك-دا بڕوا بۆ ئێران. بەلاَم ئەفسەرێکی کورد، قاسم جەبرانی خۆفرۆش هەر چەندە لەگەڵ شێخ بوو بە سانایی بە گرتنی دا، چونکە لەبنەوە هاوکاری دوژمن بوو، بەسەر مەکۆی تورکاندا چووبوون و قاسم جەبرانی تاوانبار هەرچەندە خۆی سەرکردەی پاسەوانەکان بوو دەستی هەڵنەهێنابوو، لە پێش هەمووان چەکی فرێدابوو. بەو شێوەیە شێخ سەعیدی پیران و هاوڕێکانی:

شێخ سەعیدی پیران، شێخ ئیسماعیل، شێخ عەبدولاَ مەلکانی، ئیبراهیم، حوسین، حاجی خالید بوغلانی، محەمەد هونۆ جەبرانی، رەشید. لە ئەنجامی تاوانی قاسم جەبرانی-دا، لەسەر پردی عەبدولڕەحمان پاشا لە ناوچەی ڤارتۆ لە لایەن لەشکری دوژمنەوە دەست بەسەر کران.

لەو سەردەمەدا هەر چەند هێزەکانی شێخ سەعید شەڕێکی مەردانەیان دەکرد، بەلاَم لەبەر لەشکری زۆرو زەوەندی دوژمن و دروستی کەرستەی سەربازی دەستە بە دەستە هەر بەشەڕکردن خۆیان گەیاندبووە ناو شاخە بەرزەکان و لە (٤/٢٧/ ١٩٢٥) ز دا، لە جێگایە سەختەکاندا سەنگەری بەرگرییان دامەزراند بوو.

لێرەشدا دەڵێن گیراوە شۆڕشگێڕەکانی کورد کە هێنابوویانە ناوچەی ڤارتۆ، عوسمان پاشا بە هۆی یەك فرقەی سەربازییەوە، رەوانەی کردن بۆ چەباکچور و

لەوێشەوە بۆ دیاربەکر ڕەوانە کرابوون و درابوونە دادگای سەربازی.

لەو کاتەدا خێڵەکانی:

فەنجیناران، ڕەشی کوتان لە گەرزاندا، لە دژی ڕژێمی تورکیا هەڵسابوونەوە و لە سەر پردی باتمان دوو لیوا سەربازیان بە تەواوی لە ناو بردبوو. لەبەر هەندێ فرقەی دووەم بە سەرکردایەتیی کازم پاشا و فرقەی ١٢ و ٤٨، بە سەرکردایەتیی جەمیل جاهید هاتبوونە گۆڕەپانی جەنگ. لەبەر ئەوەی شۆڕشگێڕانی کورد، یاریدەیان لە هیچ لایەکەوە بۆ نەدەهات، بە ناچاری کشانەوە ناو شاخەکان و زۆریان پەنایان بردە بەر سوریا و هەندێکیش ئاودیوی عێراق بوون.

لەم سۆنگەیەوە هەموو کوردێ بەرانبەر بە تاوانی ڕژێمی تورکیا دڵپڕبوون، چونکە لە ئەنەدۆڵ– ڕا لەشکری ڕەوانەی کوردستان دەکرد بۆ لەناو بردنی نەتەوەی کورد و شەڕی خوێناوی، شەڕی مان و نەمانی، لەگەڵ کوردان دەکرد، ئینجا هەر کوردێك خۆی ناسی بێ و لە شۆڕشی ڕزگاریی نەتەوەی کورددا، هاوکاریی لەگەڵ داخوازییەکانی نیشتمانیدا کردبێ، ئەوا قەردی شەرەفە لەسەری و بەجێی هێناوە. ئەگەر چی تاقمێ سەرۆکی تاوانبار لەگەڵ چەند شێخێك بە نیازی سوودێکی کاتی و بە چاوشۆڕی هاوکارییان لەگەڵ دوژمندا کردبوو، لە هەر لایەکەوە شۆڕشی شێخ سەعیدی نەمری کوردیان تووشی نسکۆ کردبوو.

تورکەکان لە درۆ و دەلەسە کردن زۆر ئازان، هەستی مرۆڤایەتی هەموو جیهانیان شێواند و شۆڕشی ئازادیی کوردیان بە جووڵانەوەیەکی چەتەگەری و ڕێگری بە جیهان ڕادەگەیاند.

پێویستە بزانین کە نەتەوەکانی رووس لە راست مافی نەتەوایەتیی کورددا خۆیان نەبان کرد و هیچ هاوکارییەکی کوردیان نەکردو دەستی یارمەتییان بۆ درێژ نەکرد.

ئەو وڵاتانەی ناوی شارستانییان لە خۆیان نابوو بە چاوێکی سەیر، تەماشای دابەش کردن و لە ناو بردنی کوردی بێکەسیان دەکرد.

لە لایەکی دیکەشەوە وڵاتە شارستانییەکان هیچ درێغییان نەدەکرد، لە یاریدەدانی ئەو بە کۆمەڵ کوشتنەی کوردو بە هەر جۆرە کەرستەیەکی سەربازی.

کەچی خۆشیان بەبێ لایەن پیشان دەدا!!

ڕژێمی تورکیا بەهۆی هێڵی ئاسنیی فرنسییەوە، کەرەستە و سەربازی بەناو خاکی سوریادا بۆ دامرکاندنەوەی ئاگری شۆڕشی کورد ڕەوانەی کوردستان دەکرد، تورکەکان بەو شێوەیە دیاربەکریان لە دەست شۆڕشگێڕان دەرهێناو دادگای سەربازییان تێدا دامەزراند.

بە بیانووی شۆڕشی شێخ سەعیدی نەمرەوە، ڕژێمی تورکیا ئەو کوردانەی لە خوارێ ناویان نووسراوە دەست بەسەر کرد و ڕەوانەی دادگای سەربازی کردن:

سەید عەبدولقادر: سەرۆکی پێشووی کۆمەڵەی تەعالی–ی کوردستان لە ئەستەنبۆڵ و سەرۆکی ئەنجومەنی شووری تورکیا، سەید محەمەد کوڕی سەید عەبدولقادر، سەعدی پالوی، کەمال فەوزی پارێزەر لە بتلیس و دکتۆر فوئاد دیار بەکری.

چەندی کوردێکی دیکەی پاك درابوونە دادگا لە دیاربەکر و هەر هەموویان بە سێدارەوە هەڵواسران و خوێنی پاکیان بە خاکی کوردستان بەخشی.

هەر لەو سەردەمەدا شێخ سەعیدی نەمر لەگەڵ (٤٧) چل و حەفت سەرۆك خێڵی تێکۆشەر لە (٤/ئەیلول/ ١٩٢٥) زدا لە دیاربەکر لە سێدارە دران و ئەوانیش گیانی پاکیان بە خاکی کوردستان سپارد، تەنها قاسم جەبرانی نەبێ، چونکە لە بنەڕەتەوە دەستی لەگەڵ دوژمن تێکەڵاو کردبوو، پارچەیەك زەوییان لە ئەنەدۆڵ بەرانبەر بەو هاوکارییەی کە لەگەڵ تورکانی کردبوو پێ بەخشی. هەر بەهۆی ئەم شۆڕشەوە، کوڕانی جەمیل پاشای دیاربەکری، دەست بەسەر کران:

قەدری، ئەکرەم، مەمدوح، محیەدین، ئەحمەد و چەندان ڕۆشنبیری دیکەی کورد بەناوی تاوانبارییەوە درانە دادگا و لەوانە هەندێکیان بارتەقای سەنگایی خۆیان زێڕیان دا، ئینجا بەر دران، تەنها ئەکرەم نەبێ کە (١٥) پازدە ساڵ فەرمانی بەندیخانەی بۆ بڕایەوە و ڕەوانەی زیندانی **کەستەمون** کرا.

لێرەشدا پێویستە بڵێین، کە دادگای سەربازی لەشاری خنس بە سەدان لاوی کوردی لە سێدارەدا.

VI

چەند مانگێ دوای لە سێدارەدانی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید، ئینجا کژی سەرۆکەکانی دیکەی کورد هات، بە تایبەتی ئەوانەی، هاریکاریی شێخیان کردبوو، لە دژی لەشکری تورکیا، لە پێشدا بۆ ئەنەدۆڵ و پاشان بۆ شارەکانی رۆژئاوای تورکیایان، رەوانە کردن.

لە هەر لایەکی کوردستاندا فەرمانی بە کۆمەڵ کوشتنی کوردان دەدرا، رژێمی کۆماری تورکیا بە بەرچاوی جیهانی شارستانی (مەدەنی)یەوە..! کوردی بێکەسی لە خاکی خۆیدا لە ناو دەبرد و کوردستانی چۆڵ دەکرد، لە جێگایاندا تورکی تێدا جێنشین دەکرد.

هێشتا لاوی چەك بە دەستی کورد، لە شاخەکان زۆر مابوون هەروەکو:

نوح ـــ ی برای حاجی موسا کە سەرۆك خێڵێ بوو لە چیایەکانی موش، ئۆمەر ماهی سەرۆکی خێڵی مستان لە چیایەکانی چەباکچور، محەمەد عەلی یونس لە چیایەکانی ساسۆن، بەرخۆ لە سەرۆکەکانی خێڵی جەلالی لە چیای ئاگری. ئەوانە هێشتا هەر لە ژێر ئالآی شۆرشی کوردستان و لە شاخەکاندا شەریان لەگەڵ دوژمندا دەکرد.

VII

لە سەردەمی ئەو شۆڕشە گەورەیەی کوردستاندا، باری دەرسیم چۆن بوو؟

حەسەن خەیری ئەندامی پارتی تەرەقیپەروەری کۆماری تورکیا و نوێنەری دەرسیم، لە دژی موستەفا کەمال لە ساڵی (١٩٢٤) ز دا، پەنای بردبووە بەر سەید رەزای دەرسیمی، هەروەکو لە پێشدا ئاماژەمان پێدا، ئەو پیاوە لە ساڵی (١٩٢٥) ز دا بە هۆی سەرکردەی لەشکری تورکیاوە لە ئەلازیز جێنشین بوو، کە هێزەکانی کورد گەیشتنە ئەلازیز، حەسەن خەیری هاوکاریی لەگەڵدا کردبوون، هەر چەندە رژێم دەست بەسەری کردبوو، بەڵام لەبەر رێز لێنانی دەرسیمییان زوو بەری دابوو و لە سەر بەڵێنی سەرۆکی لەشکر، نورەدین پاشا هەر لە ئەلازیز مایەوەو نەگەڕایەوە دەرسیم، هەرچەندە سەید رەزاش داوای لێ کرد کە بگەڕێتەوە

دەرسیم، هەردەم هەوڵی دەدا کەوا بکا دەرسیمی ئاسایش بپارێزن.

حەسەن خەیری لەخێزانی **گانگۆ** و لە دەمڕاست و سەرۆکەکانی خێڵی کەرەبال بوو، تاڕادەیەك قسەی لەناو خێڵەکانی دیکەشدا دەڕۆیشت، لەو کاتە حەسەن خەیری لەگەڵ شێخ شەریف پێکەوە بروسکەیان بۆ دەرسیم رەوانە کرد، تورکەکان خۆیان لە هێڵی شەڕی ئەرزینجان–ئەلازیز بەرانبەر بە دەرسیم ئامادەکردبوو.

سەید رەزا بەتەمابوو هێزەکانی شێخ شەریف کە ئەلازیزیان داگیر کردبوو، هێرش بکەنە سەر مەلاتیا و خۆشی نیازی وابوو لەگەڵ هێزەکانی ئەرزینجان و کۆچکیریدا هێرش ببەنە سەر سیواس، ئینجا ورد بوونەوەی کوردان لێرەدا راوەستێ:

لە سنوری جەنگی مەلاتیا– سیوەرەك، لەشکری پێنجەم بەرەو ئەلازیز دەخشێ و پەلاماری کوردان دەدا. گەورە پیاوانی ئەلازیز بە درۆی کازم پاشای سەر لەشکری دوژمن لە خشتە چووبوون، هەروەها هێزەکانی ئوهیلی نەجیب ئاغای، سەرۆکی خێڵی شادان، بە هاندانی حوسێن دۆغان دەدەیی[1] کە ئەوکاتە لە ئەلازیز بووە لەگەڵ خێڵەکانی رۆژ هەڵاتی دەرسیم کە لەگەڵ ناوچەی پالو هاوسنوورن وەکو:

خێڵەکانی هیران، لۆلان، ئیزۆڵان و سۆران. ئەوانە لە لای پشتەوە، بە توندی پەلاماری هێزەکانی شێخ شەریفیان دەدا و هاوکارییان لەگەڵ هێزەکانی دوژمندا دەکرد.

هەر لەبەر ئەوە، هێزەکانی کورد لە (١٩٢٥/٤/١) ز دا بە ناچاری بەرەو پالو گەڕانەوە.

لەوکاتە رژێمی تورکیا پڕی نەدەدایە دەرسیم چونکە لەو دەمەدا تەنها مەبەست و نیازی ئەوەبوو دەرسیم رازی بکا و لەناوبردنی دەرسیمی بۆ چەل و هەلێکی دیکە هەڵگرتبوو، خێڵەکانی دەرسیم ئاگاداری ئەو ڕێ و شوێنەی تورکان نەبوون، تەنها سەربەستیی ناوەخۆیان بە کارێکی باش دەزانی.

---

[1] لە رووی ئایینەوە بە رەهبەری خێڵەکانی ناسرابوو–وەرگێڕ

بەداخەوە، سوپاکانی دوژمن سەلەبەری کوردستانیان داگیرکردبوو، دەرسیمی بەسەیرەوە سەرنجیان دابووە، ڕاونان و دەرکردن و کوشتن و بڕینی کوردان، نەشیان دەزانی کە ڕۆژی ئاوارەبوونی خۆشیان لە دەست دوژمن نزیک بۆتەوە.
ئەو نەخشەیەی کە دوژمن، دای مەزراندبوو، بۆ لەناو بردنی نەتەوەی کورد و کوردستان، دژوارترین ڕێگاو شوێن بوو لە دژی نەتەوەی کورد بەکار دەهێنا.
لە دوای ئەوەی کە ئەو نەخشەیەی لەسەرەوە باسمان لێ کرد، لەهەموو ناوچەکانی کوردستاندا جێ بەجێ کرا، لە دەرسیم نەبێ، موستەفا کەمال بە فەرمانێك حەسەن خەیری و جەلال محەمەدی برازای دەست بەسەر کرد و دەمودەست لە ئەلازیز لە سێدارە دران. هەر ئەو ڕۆژە لەشکری تورکیا لە سنووری دەرسیم تەگبیری پاراستنی خۆی کردبوو، بەڵام دەرسیمییەکان لە سێدارەدانی ئەو کوردانەی بە خوێنێکی ساردەوە وەرگرت.
لە کاتی دادگایی کردنی ئەو دوو ڕۆشنبیرە کوردەدا! سەرۆکی دادگای سەربازی، عەلی سائب لە حەسەن خەیری–ی پرسی بوو ((**ئایا ئەو کاتەی بە بەرگی کوردییەوە چووبوویە ئەنجومەنی ئەنقەرە، کوردایەتیت دەکرد یان نا؟**))
حەسەن خەیری وەڵامی دابۆوە: ((بە فەرمانی موستەفا کەمال پاشا، بەرگی کوردیم لەبەر کردبوو و بروسکەی بۆ کۆنفرانسی لۆزان کردبوو کە کوردەکان لە تورکیا جودا نابنەوە)) .
بەم شێوەیە حەسەن خەیری داکۆکیی لە خۆی کردبوو، بەڵام بێ هوودە بوو، چونکە بە کوردی لە دایك ببوو، لەبەرئەمە پێشوەخت بڕیاری لەسێدارەدانی درابوو.

گفتوگۆیەکی مێژوویی

لە کاتی خۆیدا، لە نێوان من و خوالێخۆشبوو حەسەن خەیری وتووێژێك روویدا. ئێستاکە لەبەر گرنگیی مێژوویی و بەو مەبەستەی ببێتە پەند بۆ هاوڕەگەکانی خۆم وا لە خوارێ دەیگێڕمەوە!
لەساڵی (١٩٢٤) ز دا خوالێخۆشبوو حەسەن خەیری لە دەرسیم لەلای سەید

ڕەزا پەناهەندە بوو، هەروەکو لە لاپەڕەکانی پێشوودا باسم کردووە. لەو کاتەدا سەرۆك خێڵەکانی دەرسیم و من و حەسەن خەیری لە ماڵی جەمشیدی سەرۆکی خێڵی فەرهادان لە **هۆزات** کۆببووینەوە، حەسەن خەیری دەستی بە قسە کردو گوتی: ((لە کۆنفرانسی مەسەڵەتی لۆزان لە کاتی باس کردنی پەیمانی سیڤەردا، پرسیارێکیان بە بیرهاتبۆوە، کە ئایا کوردەکان دەیانەوێ لە تورکان جودا ببنەوە یان نا)) ..؟

ئینجا ئەو لایانە لە بابەت ئەو پرسیارە، بروسکەیان بۆ ئەنجومەنی گەورەی نەتەوەیی لە ئەنقەرە کرد بوو کە ئەو کێشەیە روون بکاتەوە. لەبەرئەمە موستەفا کەمال کۆبوونەوەیەکی نەهێنیی لەگەڵ نوێنەرانی کورد کردو لەو بارەوە داوای وەڵامی لێ کردبوون، ئینجا من (واتە حەسەن خەیری) دەستم بە قسە کرد و گوتم: بە هیچ جۆرێ کورد نایەوێ لە تورکان جودا بێتەوە، هەروەها هەوڵیشم دا ئەو قسانەم لە لایەن حەزرەتی موعاوییە بە ژمارەی رووداوەکان لەمێژوودا بە ڕاست بخەم و باوەڕی پێ بێنم.

موستەفا کەمال[1] ئەو قسانەی منی زۆر پێ خۆش بوو و لەخۆشییان پێی لە زەمین دەدا و چەپڵەی بۆ لێدەدام و ڕۆژی پاشتر تکای لە من کرد، کە بە بەرگی کوردییەوە بچمە ئەنجومەن، لەبەرهەندێ من و هاوڕێکانم بە بەرگی کوردییەوە چووینە ئەنجومەن و بروسکەمان بۆ کۆنفرانسی لۆزان کرد. بەم شێوەیە بۆمان روون کردنەوە کە کوردان لە تورکەکان جودا نابنەوە. ئینجا لە پاش ئەو قسانە بە شێوەیەکی سەیر سەرنجی منی دا و گوتی:

((دکتۆر نوری–ی برادەرم، چەند ساڵە خەریکی داواکردنی سەربەخۆیی کوردستانە، ئەو، داخوازییەکانی دەرسیم لەناو دەبا، دکتۆر نوری – م زۆر خۆش دەوێ، بەڵام لە دژی هەڵوێستی ئەوم. ئێمە هاوکاری لەگەڵ تورکاندا بکەین باشە، نەتەوەکەمان فێر بکەین و ئازادی و سەربەخۆیی دێت..هتد)) چەند قسەیەکی بەو شێوەیە کرد. منیش لە وەڵامی ئەودا گوتم:

---

[1] موستەفا کەمال ئەو قسانەی حەسەن خەیری زۆر پێ خۆش بووە چونکە دەیزانی چۆن بە دوو وشە وازی لەهەموو مافی نیشتمانی خۆی هێنابوو، ئەگەر چی هەستی پێ نەکردبوو، بەڵام گرانترین گورزی لە پشتەوە لە نەتەوەی خۆی وەشاندبوو

((بەڕێز خەیری بەگ، ئێستاکە تۆ نوێنەرێکی کوردی و لە تورکان دابڕاوی، چونکە ئەندامێکی پارتی تەرەقیپەروەری موستەفا کەمال لەتۆ پەست و دڵگیرە، هەر بەو ئومێدەشی، جارێکی دیکە ببیەوە نوێنەری پارتی تەرەقیپەروەر، بەڵام سەهوی، ڕۆژێ دێ کە ناتوانی ناوی کورد بێنی. ئێستاکە رژێمی تورکیا گلۆڵەی کەوتۆتە لێژی و لە نزمی داوە و بەڕووت پێدەکەنێ، چونکە خۆت کوردی و بەرگی کوردیشت پێ لەبەر دەکا. بەڵام کاتی خۆی دێ لەبەرکردنی بەرگی کوردی، بۆت بە تاوان دادەندرێ)) .

هەروەها گوتم: ((ئێمە پێویستە سوود لەو هەلە وەربگرین کە بە دەستمان کەوتووە، چیدیکە هاموشۆی تورکان نەکەین، بەڵکو بەو بروسکەیەی بۆ کۆنفرانسی مەسەلەتی لۆزانت رەوانە کردووە، گۆڕی خۆت پێ هەڵکەندووە.. هتد!))

چاو ترسان لە مەزەندە:

لە دادگای سەربازیدا، یەکێ لەو پرسیارانەی کە لە خوالێخۆشبوو حەسەن خەیری–یان پرسی بوو ئەوە بوو:

((بۆچی لە ئەنجومەنی گەورەی نەتەوەیی لە ئەنقەرە بەرگی کوردیت لەبەر کردبوو..؟))

ئینجا ئەوەتە مێژوو گاڵتەی وەها سەیری هەیە، بە داخەوە حەسەن خەیری:

خۆی تورکی نەناسی بوو، بەڵکو لە پاش بڕیاری لە سێدارەدانی، تورکانی ناسی، ئینجا مافی دابووە ئەو کەسانەی لە پێناوی نیشتماندا خوێنی خۆیان بەخشی بوو. چونکە لە پێش سێپای خنکاندن هاواری کردبوو ((بژی نەتەوەی کورد، ئەی خوێنبەخشانی کوردستان، ئەوا حەسەن خەیریش بەئێوەوە شاد دەبێ))

ئەی لاوی کورد، ئەوا رووێکی گرژ و بەترسی مێژووم بە تۆ پێشان دا، فێر بەو بزانە، کە لە جیهاندا بێ نرخترین شت، بەڵێن دانی شەرەفە لەلای تورکان.

تورکەکان چۆن خۆیان بۆ لەناو بردنی دەرسیم

سازو ئامادەکردبوو؟

(١٩٢٦) زاینی

هەموو کردەوەکانی رژێمی تورکیا وایان پێشان دەدا، کە رژێم ساڵی (١٩٢٦) ز دا خۆی، بۆ هێرش کردنە سەر دەرسیم کۆدەکاتەوە، چونکە بە هەنجەتی شۆڕشی شێخ سەعید فەرمانی لەسەردانی کوردێکی زۆری دابوو، لەبەر هەندێ سەید رەزا گەلێ تکای کرد لە رژێمی ئەنقەرە کە فەرمانی لە سێدارەدانی کوردان رابگرێ، بەلاّم ئەو هەوڵدانە هیچ سوودێکی نەبوو، بەڵکو چین بە چین کوردانیان لەناو دەبردو بەردەوامیش بوون لەم کارەدا.

عەلی جەمال–ی والی–ی دیار بەکر بۆ ئەوەی گفتوگۆ لەگەڵ سەید رەزا بکا هاتە دەرسیم و کۆبوونەوەیەکی لە دێی کەرەجە سازداو، دیتمان لە سەرەوەی مێزی شەراب خواردنەوە[1] دانیشتبوو، کۆمەڵێ سەید و دەروێشی لە دەورەی خۆی کۆ کردبۆوە و دەستی بە قسە کردن کرد:

لێرەدا خۆی بە عەلەوی[2] دانا، رێزی دەرسیمییانی زۆر گرت و بە قسەی خۆش هیچی تێدا نەهێشتەوە. بەڵێنی دا کە ئەو زەوی و زارەی لە پاش ئەرمەنییەکان بەجێ مابوون لە ئەرزینجان و ئەلازیز بداتە دەرسیمییان و قوتابخانە لە دەرسیم بکاتەوە، بە مەرجێ، جۆری خوێندن لەگەڵ رەوشتی دەرسیمییاندا بگونجێ، لێرەدا گوتی کە لێبوردنی گشتی سەبارەت بە کۆچکیریان بەم زوانە دەردەچێ.

رۆژی پاشتر عزەدین –ی لێکۆڵەرەوەی گشتی لە دیاربەکر و رەزای پارێزگاری ئەلازیز پێکەوە هاتنە هۆزات. عەلی جەمال بەو نیازە بوو ئێمە لەگەڵ عیزەدین پاشا یەکدی ببینین و گفتوگۆ بکەین. بەلاّم سەید رەزا گومانی لە هاتنی وا لە هیکەوەی عزەدین پاشا بۆ دەرسیم هەبوو. لەبەر هەندێ لە دیدەنییەکە بە ئەنگەر بوو. ئینجا عەلی جەمال دەمانچەی لە باخەڵی خۆی دەرهێناو گوتی:

((ئەو دەمانچە لە من وەربگرە و لە دووام برۆ، هەر کەسێ بە چاوێکی خراپ

---

[1] عەلی جەمال نیازی وابووە هەستی دەروونیان بریندار بکا، لەبەر ئەوە مێزی شەرابی دانابوو–وەرگێڕ

[2] عەلی جەمال دەیزانی کە لەو کاتە تەریقەتی عەلەوی لەناو دەرسیمییان زۆر لە باودا بووە، لەبەر ئەوە خۆی بە عەلەوی دانابوو–وەرگێڕ

تەماشای کردی، بەو دەمانچەیە من بکوژە و بەڵێنی شەرەفت پێ دەدەم و شەرمەزارم مەکە)) .

ئینجا لەگەڵ سەید رەزا بەڵێنمان دا کە بۆ دیتنی عزەدین پاشا بچینە هۆزات، والی جەمال لەگەڵ ئێمەدا بوو کە گەیشتینە هۆزات، دەستەیەك سەرباز پێشوازی رەسمییان لە ئێمە کرد و راستەوخۆ ئێمەیان بردە لای عزەدین پاشا.

ئێمە بە بەرگی کوردی چووبووین و عزەدین پاشا پێی سەیربوو و گوتی ((ئێوە سەید رەزا و بەیتار نوری – ن)) ..؟ من ڕاست وەڵامم داوە، بەلام سەید رەزا گوتی: ((من رەزای دەرسیمیمە، لە دەرسیم لە ژێر هەر دار چرۆیەکدا و لەسەر هەر لوتکەی شاخێکدا گەلی رەزا هەن. لەبەر ئەوەی لە کامە سەید رەزا دەپرسی، نازانم؟)) ئینجا عزەدین پاشا گوتی:

((ئەو سەید رەزایەی لە گوندی ئاغدات جێنشینە ئێوەن)). ئینجا بە درێژی دەستی بە ئاخافتن کرد لەگەڵ ئێمە و لە پاشان گوتی: عەلی جەمال دەبێتە والی– ی ئەلازیز و هەر پێویستییەکی دەرسیمی هەیانبێ بۆیان جێ بەجێ دەکاو ئیتر لە جیاتی موستەفا کەمال ڕایگەیاند کە هەواڵی گشت خێڵەکان دەپرسێ و لە پاش ئەو قسە خۆشانە، گوتی دەبێ من لەبەر پێویستی ئاسایی لە دەرسیم دەربچم و بچمە ئەلازیز دابنیشم و بەڵێنی دا کە هیچ پرسیار و وەڵامی بۆ من تێدا نییەو لەو زوانە بڕیارێکی تایبەتیش دەردەچێ.

سەید رەزا و عەلی شێر و من وتووێژ و تەگبیری خۆمان کرد، سەبارەت بە داوای دەرچوونی من لە دەرسیم، گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە سەید رەزا بەهیچ جۆرێ لە دەرسیم دەرناچێ و هەر لە دەرسیم دەمێنێتەوە و ناچێتە ئەلازیز.

بەلام بڕیارمان دا کە من بچمە ئەلازیز، چونکە گەیشتینە ئەو بڕوایەی کە لە ئەلازیز زەرەر بە ژیانی من ناگا. ئینجا (٢٠) بیست ڕۆژ لە پاش ئەو بڕیارە، خێزانم لە دەرسیم بە جێ هێشت و بە تەنها چوومە ئەلازیز و میوانی والیی عەلی رەزا بووم.

لە پاش سێ رۆژان عەلی جەمال هاتە ئەلازیز و عەلی رەزاش بووە والی دیاربەکر. بەم شێوەیە جێ گۆڕکێیان پێ کرا.

ئیبیش زەکی پیاوێکی خەڵکی دەرسیمی ڕۆژهەڵات بوو، بۆ ئەوەی دۆست و برادەری خۆی بە والی بناسێنێ، چەند سەرۆک خێڵێکی هێنابووە دیدەنیی والی عەلیجەمال.

عەلی جەمال لە پێش هەموو شتێکدا، سەرۆک خێڵە گەورەکانی دەرسیمی ڕۆژهەڵاتی هەڵبژاردبوو، بە ئەندامی ئەنجومەنی ئێکجاری شاری ئەلازیز و یەك لەوان **ئیبش زەکی** بوو. ئەمنیش ڕۆژ بە ڕۆژ ئەو کردەوانەم بە سەید رەزا ڕادەگەیاند و ئاگادارم دەکردەوە.

بە پێی یاسای جێنشین کردن نزیکەی دوو هەزار خێزانی دەرسیمی زەوییان لە دەشتی ئەلازیز پێ بەخشین. هەروەها بە ناوی ڕێزلێنان لە من، دێی **هولڤانك مانەستری** – یشیان بە من بەخشی، لێرەدا عەلی جەمال هەموو دەمێ هەوڵی دەدا، سەید رەزا بەهەر شێوەك بێ رابکێشینە ئەلازیز و لەلای خۆمەوە پێم راگەیاند کە ناتوانێ بێتە ئەلازیز.

دەرسیمی ڕۆژهەڵات بە ڕاستی باوەڕیان کردبوو کە عەلی جەمال، عەلەوییەو لەپارەی نهێنیی ویلایەت، زۆرێکی بەدەرسیمییان دەبەخشی، بەو نیازە کە بۆ لای خۆی رایان بکێشێ و بە قسەی بکەن. جار وابوو دەیگوت ئەگەر ((رژێم بۆ داکاسانی دەرسیم، چەند لەشکر بنێرێ و چەند ملیۆن پارەی لە پێناودا بدۆڕینێ، ئەوا بە نیوەی ئەو پارەیە، داکاسانی ئاسایی چارەی دەکرێ و دەرسیم رزگار دەکەم و خۆشم دەپارێزم)) .

لەو کاتەدا سەید رەزا داوای دەکرد ، بۆ پێگەیاندنی مامۆستای زمانی کوردی قوتابخانە لە دەرسیم بکرێتەوە هەروەها چەند گەنجێکی کورد، لەسەر ئەرکی رژێم بۆ خوێندن رەوانەی ئەنقەرە، ئەستەنبۆل و ئەورووپا بکرێن. هەروەها پردی چاك لەسەر ڕووبارەکان دروست بکرێن و ڕێگا خۆش بکەن و چاودێریی کشتوکاڵ بکرێ. بەڵام هیوای عەلی جەمال لە بەدیهێنانی ئەو داوایانە گەلێ دوور بوو.

تاکە هیوای پارێزگاری ئەلازیز ئەوەبوو، دەرسیم سەرکوت بکاتەوە و نەهێڵی لە خەو هەڵبستێ، بەهەر جۆرێ بێ سەید رەزا و چەند گەورە پیاوی کورد لە دەرسیم بهێنێتە دەرەوە و لە پێشدا بۆ ئەلازیز و لە دوایشدا بۆ شارەکانی

ڕۆژئـاوای تورکیـا ڕەوانـەیان بکـا. بـەو جـۆرە سـەرۆکەکان لـە دەرسـیم بـە دوور بخاتەوە.

پارێـزگار عەلی جەمال خۆپیشاندەرانیشی لە بیر نەکردبوو، بە تەمابوو کۆمەڵێ لـە پیـاوە گـەورەکانی دەرسـیم کـۆ بکاتـەوەو بیاننێرێـتە ئەنقـەرە بـۆ سـەردانی موسـتەفا کـەمال بـەناوی دەسـتەی ڕێز گرتن (هەیئەتی عەرزی تەعزیمات)، لەبەر ئـەوە مـنی بـانگ کـردە دیوانـی پارێـزگا و تکـای لێ کـردم، کـە بەیەکـەوە بچینە دەرسیم. لەبـەر ئـەوە، مـنیش بـەو هەنجەتە دەمتوانی برادەرانی دەرسیم ببینم، پێم خۆش بوو، ئیتر پێکەوە بۆ هۆزات بەڕێ کەوتین.

لـەوێوە ئەمـنی ڕەوانەکرد، بۆ دێی ئاغدات لە دوای سەید ڕەزا. خۆی نەیتوانی بـێ و ئەمـنی تێگـەیاند کە لەبەرچی نایێ و پێشی خۆشبوو کەمن لەگەڵ دەستەی ڕێـز گرتـندا بچـم، چـونکە من بە بێ ئاگاداری ڕژێم نەمدەتوانی بچمە دەرسیم، لەو هەڵـەدا لەگـەڵ سـەید ڕەزا لـە بارەی هەموو داخوازییە نیشتمانییەکان لەگەڵ یەك وتووێژمان کردو ئینجا لە ئاغدات بە ڕێ کەوتم و گەڕامەوە.

لێرەشـدا دەڵێین ڕەهبەری برازای سەید ڕەزا لەسەر دێیەك لەگەڵ سەید ڕەزای مـامی ناخۆشـییان هـەبوو، ئیـتر لەبـەر ئـەوە هەر هەلێکی بە دەست بکەوتبایە لە دژی مامی دەجووڵاوە. کەزانی مامی لەگەڵ دەستەی ڕێز گرتن بۆ ئەنقەرە نایێ بە یارمـەتیی ئیـبش زەکـی لەگـەڵ سـەرۆکی خێـڵی بەختیاری یوسف و کەکۆ ئاغا لە بـاتی سـەرۆکەکانی خێـڵی ئەرسـلانان و مەکسـوودان هاتـبوونە هـۆزات، بـەڵام خێڵەکانی دیکەش وەڵامی نەهاتنیان بۆ پارێزگار عەلی جەمال ڕەوانە کردبۆوە.

شـەوێك لـە شـەوان پارێـزگار مێـزی خواردنـەوەی ڕازاندبـۆوە. خـۆی کـەمان و مـنیش باغـڵـەمە لەسەر نزمی تەڕاوانێمان لێدەدا و(هوو، عالەم، هوو) نووزەنووزی دەکـردو پێکـەوە کـاتی خواردنـەوەمان ڕادەبـوارد، لـە هیکەوە هەروەکو پارێزگار شـتێکی نەهێـنی بە من بڵێ، چووە سەر باسی سەید ڕەزا و پرسی داخۆ لەبەرچی نـەهات. ئیـنجا گوتـی: لە سنوورەکانی باشوورەوە سیخوڕی کوردیی، فەرەنسی و ئەرمەنی چوونەتەلای سەید ڕەزا، هەروەها لەو دواییەدا ئەکرەم جەمیل پاشا زادە بـەرگی خـۆی گۆڕیـوەو هاتۆتـە لای، ئـەو لەمـنی پرسـی ئایـا مـن لەو بابەتەوە چ

ئاگاداریی‌یـەکم هەیە یا نا..؟ لێرەدا کە سەرنجم دایێ ((دوو جامباز لە سەر یەك داو دەسـتمان بـە یـاری کـردووە)) . تێگەیشتبووم کە لە من پەست و دڵگیرە، چونکە پێـم گوتـبوو کە دەستی ڕەهبەری برازای سەید ڕەزا دەگرێ و ئەو قسانەش لە بن سەری ئەون.

ڕۆژی پاشـتر بـەرەو شاری ئەلازیز بەڕێ کەوتین بۆ ڕێزگرتن لە مستەفا کەمال. شـارەوانی ئەلازیـز، بەزمێکی بۆ ئێمە سازداو لەم بەزمەدا موستەفا حەیدەر- یش سەرلەشـکری ئەلازیـز بەشـداربوو. لـەم بەزمـەدا هەڵـپەڕین و سـەمای تایـبەت بـە ئاییـنی عەلـەوی دەکـراو هـەر لەبـەر هـەندێ دیاب ئاغا و مەچۆ ئاغاش بە چەپڵە لێـدان، خۆیـان هاویشـتە نـاوەندی بەزمەکـەوە، (شـاە، شـاە) هاواریـان دەکـردو دەلـەزرین و وەکـو پەروانـە دەسـووڕانەوە، بە کورتی باوڕیان کردبوو کە سەرۆکی تورکیا موستەفا کەمالیش عەلەوییە.

بـەهۆی ئیـبش زەکییەوە دەستەی ڕێز گرتن بەزۆری لە دەرسیمی ڕۆژهەڵاتەوە هاتـبوون. ئەمـنیش لەسـەر داوای پارێـزگار، عـەلی جـەمال بەگـەڵ کەوتـبووم. دەستەکە لەوانە پێکهاتبوو:

محەمـەد عـەلی کانگوی سەرۆکی خێڵی کەرەباڵ، کۆچ موستەفا، مەچۆی سەرۆکی خێـڵی ئەباسـان لەگـەڵ کوڕەکـانی بـەکۆ و حوسـێن، جەمشـیدی سـەرۆکی خێـڵی فـەرهادان، دیـاب ئاغـا لەگـەڵ وەلی-ی کـوڕی، سـولەیمانی سـەرۆکی خێـڵی پیـلقەنگان، لەگـەڵ خـدر ئاغـای سـەرۆکی خێـڵی کـرگان، یوسفی، سەرۆکی خێڵی بەخـتیار، ڕەهـبەری بـرازای سـەید ڕەزا، کـەکۆی سـەرۆکی خێـڵی ئەرسـەڵان و مەکسـودان، قەنـبەری سـەرۆکی خێـڵی یوسـوفان، وەلی حـەقی سـەرۆکی خێـڵی شـادان، محەمـەد بـەناوی خێڵی کیغی، سولەیمان، خەلیل ئامیر لیوای خانەنیشین سـەرۆکی شـارەوانیی ئەلازیـز، سـەبری سـەرۆکی سەرپەرشتیی ئیدارەی تایبەتی، ئیبش زەکی ئەندامی ئەنجومەنی ئەلازیز، عەلی جەمالی پارێزگاری ئەلازیز.

دەسـتەی ڕێزگرتن لە موستەفا کەمال لەوانە کە ئاماژەیان بۆکرا پێکهاتبوو، بە ڕێگـای دیاربەکـردا بـەرەو ئەنقەرە بەڕێ کەوتین و هەستم پێ کردبوو کە ئەو ڕێیە دوورودرێژەیان دابووە بەرخۆیان بۆ ئەوەی سەرنجی کوردان رابکێشن.

لێرەشـدا پێویسـتە بـڵێم کە عزەدین پاشا، سەرلەشکری دیاربەکر و پارێزگاری ئورفە فوئاد پاوتری، هەر یەکە بەزمێکیان بۆ ساز داین.

کـە بە ناوچەکانی گازی ئەنتاب و مەراش تێپەڕین دەستەیەك سەربازیان لەگەڵ ئێمـە دا، کە پرسیمان سەربازمان بۆ چییە، گوتیان لەو ناوەدا کۆمەڵەی خۆیبوون چـالاکی دەکـەن و هەن، نەوەك پرکێشمان بکەن، لێرەدا پارێزگار عەلی جەمال کە گەیشـتینە شـاری ئەدەنە لە من نزیك بۆوە و پرسی ئایا دەرسیمییەکان لێی رازین یـان نا؟ ئینجا بەم جۆرە مشت و مڕێك لەنێوان هەردووکمان دەستی پێ کردو پێم گوت:

بـەگ ئەفەندی: بۆ ئەوەی دەرسیمی بە ڕاستی ڕازی بکرێن، قسەیەکمان هەیە: تکـای سەید رەزاش لەو بارەیەوە هەر ئەوە بووە کە: ((ئەو کوردانەی لە ئەنجامی کارەسـاتی شـێخ سـەعید دا رەوانـەی رۆژئـاوا کراون، بگەڕێنەوە جێگای خۆیان و لێیـان ببوردرێ، منیش بۆ هەر جێگایەکی پێویست دێم و فەرمانی رژێمیش بە جێ دەهێـنم)) . ئـەو سەرۆکانەی لەگەڵمانن هەر هەمان داوایان هەیەو خەڵکی دەرسیم بەگشـتی ئـارەزووی ئەوە دەکەن، جا ئەگەر ئەو ئارەزووانەی دانیشتوانی دەرسیم بگەنـە جـێ و کوردەکـانی لە رۆژئاوان بگەڕێنەوە جێگای خۆیان، ئەوا نرخ و رێزی تۆش زۆر بەرز دەبێ.

ئیــنجا گوتــی دەرســیمی، عەلەویــنە، داخــوا لەگــەڵ کوردەکــانی دیکــە چ تێکەڵاوییەکیان هەیە..؟

مـنیش گـوتم لـە رەوشـتی دیـنی و ئایینی پتر، بە پیشەی نەتەوە و ڕەگەزەوە بەسـتراوینەتەوە، لەبـەر ئەوەیـە، پەسـت و دڵگـیرن بـە رەوانـە کـردنی خەڵکی بۆ رۆژئـاوا و لـە نێـوان ئـەو ئاوارانـەی کـە بـۆ رۆژئـاوا رەوانـە کـراون، نەجیب ئاغای سەرۆکی خێڵی شادان و گەورە پیاوانی ناوچەی چارسەنجاقیان تێدایە.

ئیـنجا وەڵامـی دامـەوەو گوتـی: بـاوەڕم وایە کە ئوهیلی نەجیب ئاغا هاوکاریی کۆمەڵەی خۆیبوون دەکا، بەڵام، هەوڵدەدەم لە ئەنقەرە نیازی تۆ بخەمە بەرچاو.

کە گەیشتینە قۆنیە، هەندێ لە گەورە پیاوانی ناوچەی چارسەنجاقی دەرسیمم دیـتن، وەکـو یومـنی و پاشـای بـرای لەگـەڵ حـاجی قایـەی خـەرپوتی و پێکـەوە

چووینە لای پارێزگاری ئەلازیز، عەلی جەمال لە ئوتێل بەغداد و بەڵێنم لێ وەرگرت کە لە ئەنقەرە هەوڵیان بۆ بدا، لە بابەت گەڕانەوەیان بۆ جێگای خۆیان.

لە ئەنقەرە لە جیاتی موستەفا کەمال، کازم پاشا و ئەندامانی ئەنجومەنی گەورەی نەتەوەییمان دیت، ئینجا پارێزگار عەلی جەمال ئێمەی بە سەرۆکی ئەنجومەن کازم پاشا ناساند و یەك بە یەك ناوی ئێمەی هەڵدەدا، لێرەدا کازم پاشا گوتی:

((دەتوانم بەیتار نوری بناسم..؟)) : دووبارە پارێزگار منی بە پاشا ناساند. ئینجا رووی لە دەستەرێزگرتن کردو گوتی:

گازی[1] موستەفا کەمال و خۆی زۆر بەسەردانەکەی ئێمە دڵخۆش بوون، بە پێچەوانەوە دڵگیر بوون لە نەهاتنی سەید رەزا و سەرۆك خێڵەکانی دیکە، ئینجا گوتی بەم زووانە دەرسیم دەبێتە خاوەن قوتابخانە و کەرستەی دروست کردن و لەسەر خواستی پارێزگار، بەو زووانە نەخشەی یاسایی لێبوردن دەردەچێ لە بابەت گەڕانەوەی کوردە دەربەدەرکراوەکان، کە بگەڕێنەوە جێگای خۆیان و باخچەو زەوی بەسەر دەرسیمیاندا دابەش دەکرێ لە شارەکانی: ئەلازیز، ئەزربیجان و مەلاتیا. موستەفا کەمال – یش لەو بارەوە بڕیاری داوە، بە فرمانی ئەو، ئەو قسانە لەگەڵ ئێمە دەکا، ئینجا هیوادارە کە دەرسیمی یاسا و ئاسایش بپارێزن، ئەوەشی خستە سەر کە موستەفا کەمال نەیتوانی ئێمە ببینێ، چونکە خەریکی نووسینی وتارێکی مێژووییە.

لە دیتنی عسمەت پاشا – ش ئەو جۆرە قسانەمان گوێ لێبۆوە.

پارێزگار عەلی جەمال، وەزیری ناوەخۆی دیتبوو، بەڵێنی راستی لێ وەرگرتبوو سەبارەت گەڕانەوەی ئاوارەکان بۆ جێگای خۆیان و ئاگاداری دەستەی نوێنەرانی ئێمەشی کردەوە.

ئینجا دەستەی نوێنەرانی ئێمە گەڕایەوە دەرسیم، من و عەلی جەمال و هەندێ لە هاوڕێیەکان چووینە ئەستەنبۆڵ.

لەو کاتەدا قەدری جەمیل پاشاش لە ئیزمیر ئاوارەبوو و هاتبووە ئەستەنبۆڵ

---

[1] لەناو تورکاندا مستەفا کەمال بە غازی (گازی) ناودێر بووە.

بە کاری تایبەتی، لە ئوتێلی رەشادییە بە نەهێنی دیتم و نیازی هاتن وچوونی دەرسیمییان بە سیاسەت لەگەڵ رژێمی ئەنقەرە بۆ روون کردەوە. ئینجا پەیماننامەیەکم بە ناوی دەرسیمییان نووسی و مۆر کرد، کە هەتا هەتایە تێدەکۆشین بۆ وەرگرتنی مافی نیشتمانیمان و دامە دەستە خۆی کە بە ناوەڕاستی گشتی کۆمەڵەی رابگەینێ.

لە دوای گەڕانەوەم لە ئەستەنبۆڵەوە بۆ ئەلازیز، یاسای لێ بوردن لە ئاوارەکان، بلاوکرایەوەو ئەو دەربەدەرکراوانەی کورد کە لە شارەکانی رۆژئاوا بوون گەڕانەوە جێگای خۆیان، هەر لەو سەردەمەدا ئەو کوردانەی لە زیندانەکانی: دەرسیم، ئەرزینجان و ئەلازیزدا بوون، هەر هەموویان سزاکانیان ڕاگیرا و سەربەست کران.

هەر چەندە رژێم ئەو ڕەوشتە نەرمەی، بەرانبەر بە دەرسیمییان پیشان دا. هێشتا سەید رەزا ئاگاداری خۆی بوو و باوەڕی پێ نەدەکردن. چونکە بە درێژایی مێژووی رژێمی تورکیا هەر فێڵی لە نەتەوەی کورد کردووە. هەر هەلێکی بە دەست کەوتبێ، کارەساتی سەختی بەسەر هێناوە.

لێرەدا دەتوانین بڵێین کە پێشڕەوی گەورەی کورد سەید رەزا لەو کەسانەیە کە چاکترین هەڵسەنگاندن بۆ ئەو راستییە دەکەن و هەمیشە داوای کردووە لە رژێمی تورکیا داخوازیو مافی نیشتمانیی کورد چییە، روون بکاتەوە. ئەو داخوازییانەی لە سەرەوە باسمان کردن، لەلای تورکەکان بە نەهێنی دادەندرا و سەرەتای هەموویان کردنەوەی قوتابخانەی کوردی بوو لە دەرسیم و خێڵی کوچانی دەرسیمی رۆژئاواش هاوبەشی دەکرد لەو داخوازییانە، بەڵام پارێزگار عەلی جەمال، لەو داوایانە پەست و دلگیر بوو دەیگوت: ((دەرسیمی لە بنەڕەتەوە تورکی چیایی بووینە)) و هەموو تورکیش، عەلەوی بووینە لە پاشدا چوونەتە سەر ئاینی سوننی! ئیتر بەو جۆرە کوردان لە خشتە دەبەن.

هەرچەندە عەلی جەمال هەوڵی دا کە سەید رەزا ببینێ، بەڵام تێگەیشتبوو کە سەید رەزا ناخەڵەتێ و لەبەر ئەوە باوەڕی بە منیش نەدەکرد. چونکە وتووێژ کردنی لەگەڵ من تەنها بۆ ناو بوو و ئەویش دەیزانی کە من ئارەزووەکانی سەید

ڕەزا بڵاودەکەمەوە.

عەلی جەمال بۆ ئەوەی سەید ڕەزا چاو ترسێن بکا و ئەگەر بکرێ لەناوی ببا، هەوڵی دەدا ئاژاوە لەناو دەرسیمییان پەیدا بکا. ئینجا هەروەکو لە سەرەوە باسمان کردبوو ئیبش زکی ئامادەبوو، بۆ بە دیهێنانی کارێکی خراپی وا و بە پێشڕەویی ئەو بێ ڕەوشتە، هەندێ لە سەرۆك خێڵەکانی دەرسیمی ڕۆژهەڵات لەگەڵ هەندێ لە سەرۆك خێڵەکانی دەرسیمی ڕۆژئاوا، هاتبوونە هۆزات و کۆبوونەوەیەکیان بە سەرۆکایەتیی عەلی جەمال کردبوو. ئینجا لە دوای لێکۆڵینەوە بڕیاریان دابوو کە خێڵی کۆچانی دەرسیم هۆی هەموو ئاژاوەکانە کە لە دژی حکومەت ڕوویان داوە، لەبەر ئەوە پێویستە لەناو ببردرێ[1].

عەلی جەمال بەو بڕیارە کە لە دژی خێڵی کۆچان بەجێی هێنا، سەرکەوتنێکی گەورەی بە دەست دەکەوێ. چونکە خێڵی کۆچان پشتیوانێکی گەورەی سەید ڕەزا بوو، ئەگەر لە ناو بچێ، نۆرەی سەید ڕەزاش دێ.

شۆڕشەکانی خێڵی کۆچان

١٩٢٧ زایین

ئەو کۆبوونەوەیەی لە پێشدا باسمان لێ کرد، زۆربەی خێڵەکانی دەرسیم بەشدارییان تێدا نەکردبوو و ئەو خێڵانەی بەشدارییان لە کۆبوونەوەکەدا کرد بوو، لە بارەی هێرش بردنە سەر خێڵی کۆچان ئاگادار کرابوون.

عەلی جەمال نیازی وابوو، بەیارمەتیی، خێڵەکانی ئۆڤاجك و کالآن کە بەشدارییان نەکردبوو لە کۆبونەوەکە، بیانخاتە ژێر فەرمانی خۆی. لەبەر ئەوە داوای منی کرد کە پێکەوە سەر لە ناوچەی خێڵەکانی ئۆڤاجك بدەین و لەسەروچاوەی ئاوی مونزور سەرۆك خێڵەکان کۆبکەمەوە و شتەکیان پێ ڕادەگەیەنێ.

لەبەر هەندێ پێکەوە بۆ ناوچەی ئۆڤاجك و خێڵەکان بەڕێ کەوتین، کە لە

---

[1] لێرەدا بەدەرکەوتووە کە ڕژێمی تورکیا هەوڵیدەدا چین بە چین خێڵەکانی کورد لە کۆڵە خۆی بکاتەوە و لە ناویان ببا، هەر لەبەر هەندێ بە هۆی چەند خێڵێکی کوردەوە، فەرمانی لەناوبردنی خێڵی کۆچانی دیاری کرد و بە نیازی ئەوەی دوژمنداری لە نێوانیاندا بڵاوبکاتەوە–وەرگێڕ

گوندی زیارەت کۆببوونەوەو تەنها چواریان نەبێ ئەوانیش:
خێلی ئەرسلان، خێلی بەیتان، خێلی پەزگەوران و خێڵی مەکسوودان.

لەسەروچاوەی رووباری مونزور کۆببوونەوە .

لێرەدا پارێزگار عەلی جەمال، داوای لە خەڵکەکە کرد، هەر کەسە بە پێی داب و پیشەی خۆی گۆڵمەك ئاو لەسەروچاوەی مونزور بخواتەوە و بەڵێن بدا کە بۆ سەرۆکی هۆزەکەی ملکەچ دەبێ. ئینجا هەرکەسە چووە سەرچاوەی رووباری مونزور و مستێ ئاوی لێ خواردەوە. واتە بەڵێنی دا هەرگیز لەگەڵ سەرۆکی هۆزەکەی راست دەبێ.

((سوێند خواردن بەو شێوەیە سەرنجی پیاو رادەکێشێ، چونکە چیای مونزور بە پێی میثولوجی کوردی، چیایەکی پیرۆزە و ئەناهید خوداوەندی ئاو، دایکی هەموو نەتەوەکانی ئاری–یە، ئینجا ئاو خواردنەوە بەو شێوەیە، وا دەگەینێ کە شیری ئەو دایکە دەخورێتەوە، ئینجا بەپێی داب و دەستوور رەوشتەکانی ئایینی زەردەشت، ئاو خواردنەوە بە گۆلم واتە بەڵێن دەدەم بە شتێ ئەگەر بە پێچەوانەی ئەوە بجوولێمەوە، شیری دایکە (خوداوەند ئەناهید)م لێ حەرام بێ)).

چونکە پارێزگار عەلی جەمال ئەو ئاکارو پیشەیەی کوردانی دەزانی، هەر لەبەر ئەوە بوو هەوڵی دەدا بەو جۆرە کۆیان بکاتەوە و سوێندیان پێ بخوا. ئینجا عەلی جەمال چووە خوارێ و رووی لە خەڵکەکە کرد و گوتی:

((ئاغاکان[1] بە برادەرانە قسەتان لەگەڵ دەکەم و بەبرایەتیمان سوێند دەخۆم، بە خواردنەوەی بادەیەك لەو ئاوە پیرۆزەی سەروچاوەی رووباری مونزور)) .

ئەوهای گوت و بادەیەکی لە بەرکی دەرهێناو لە سەروچاوەی ئاوی مونزور بادەیەك ئاوی خواردەوە و گوتی:

ئاغاکانم گازی پاشا، موستەفا کەمال بە تایبەتی لێتان دەپرسێ و هەر ئەویش، منی ناردۆتە لای ئێوە، بەو ئاوەی خواردوومەتەوە سوێند دەخۆم، کە

---

[1] عەلی جەمال پیاوەکی مەکرۆ بووە، بەنەرمی گفتوگۆی دەکرد لەگەڵ سەرۆك خێڵەکانی نەچووبوون بۆ دیدەنیی (موستەفا کەمال). بەو شێوەیە ئاوی مونزوری پێ خواردنەوە، واتە گشتیانی سووند دا کە هاوکاری رژێمی بکەن لە دژی هاوڕەگی خۆیان، ئەگەر شۆڕشی کوردی بەرپا ببێ.

ئـەو خـۆی عەلەوییـە و مـنیش هەر عەلەویمە و هەموو عەلەویی دونیا دژییێنێتەوە.
ئێتر بە ناوی ئەوەوە بەڵێن ـ تان پێ دەدەم:

کـە پـردو ڕێگاتـان بـۆ دروسـت دەکـەین، قوتابخانـە دەکەیـنەوە، هـەر کەسێ زەویـی نـەبێ، لـە دەشـتەکانی ئەرزینجان و ئەلازیز زەویی پێ دەبەخشرێ. تەنها مـن یاریدەیەکم لە ئێوە دەوێ، ئەویش منداڵەکانی هۆزی کۆچ، ناوی دەرسیمییان لەکـەدار کـردووە، لـەو نـزیکانە هێـزەکانی ڕژێم دێن کـەمێ تەمبێ و سەرکوتیان دەکـا، ئێـوەش لـە ئێستاکەوە بـەڵێن بـدەن لەگـەڵ هـەموو خێڵەکانتان هاوکاری لەگـەڵ جووڵانـەوەی سـەربازیدا بکـەن. لە پاش ڕاستەڕێ بوونی خێڵی کۆچان بەو جـۆرە هـەموو شـتێ بـۆ دەرسیم جێ بە جێ دەکرێ و ڕژێمیش لە دەرسیمییەکان دڵنیا دەبێ)) .

لێـرەدا مونـزور قاسـم ئاغـا گوتـی: سـەرۆك خێـڵەکان، لـە نێـوان خۆیـاندا کۆبوونەوەیـەك دەکـەن، ئیـنجا ڕۆژی پاشـتر وەڵام دەدەنـەوە، بـەو جـۆرە کۆبوونەوەی سەروچاوەی ڕووباری مونزور کۆتایی پێ هات.

عـەلی جـەمال ڕێگـای نـەدەدا کـە مـن، لێـی جـودا بـبمەوە و مـنیش لێیجـودا نەدەبوومەوە، چونکە لە یەکدی دەترساین و گومانمان لە یەك هەبوو.

سـەرۆکەکانی کـورد تێگەیشـت بـوون، ئەگـەر خێـڵی کۆچـان لـەناو بچـێ، ئەوا خێڵەکانی دیکەش هەر یەکە بە هەنجەتێك و یەك لە دوای یەك سەریان بە ئەنجامی خێڵی کۆچان دەگا و ئەو (٢٤) بیست و چوار کاتژمێرەی داوایان کردبوو، بۆ وەڵام دانـەوە نـەبوو، بـەڵکو بە نیازی ئەوە بوون کە خێڵی کۆچان هەر شتێکی پێویست بێ، بـۆی ئامـادە بکـەن و لـە پاش جێبەجێکردنی پێویستییەکانی خێڵی کۆچان، ئاگاداری عەلی جەمالیان کردەوە کە هاوکاریی لەگەڵ دەکەن بە چەند مەرجێ:

١- هێـزی خێـڵەکانی ئۆقـاجك لـە هـەر سـنوورێکی جـەنگدا بن، لەشکری تورکیـا نـابێ بچـێتە ئـەو جێگایـە، چـونکە نـزیکە شـتێکی نـاڕێك لـە نێـوان هەردوولایان ڕوو بدا.

٢- سەرۆکایەتیی هێزی جەنگی ئۆقاجك بدرێ بە من و دەبێ هەموو تفاق و پێویسـتییەك تـەرخان بکـرێ، وەك چـەك، تەرەقـە و خـواردن لەلایـەن

ڕژێمەوە.

هەروەکو دەزانین عەلی جەمال پیاوێکی مەکرۆ بوو، بەڵام ئەو جار کلکی بە تەڵەی دەرسیمییانەوە ببوو، کە بۆیان دانابۆوە.

هەموو خێڵەکانی کالآن سەربە عەلی ئاغای خەزوورم بوون، بڕیاریان دابوو کە هاوکاری لەگەڵ هیچ جووڵانەوەیەکی سەربازیدا نەکەن لە دژی خێڵی کۆچان.

پارێزگار عەلی جەمال چووبووە ئەلازیز، یەك فرقە سەربازی ڕێك و کەرستە دروست، بەسەرۆکایەتیی حەیدەر پاشا لە ئەلازیزەوە بەڕێ کردبوو، بۆ: ناوچەکانی چیمیشکەزەك و هۆزات و خێڵەکانی ئەو دەوروبەریش لەگەڵ کەوتبوون و دەوری خێڵی کۆچانیان گرتبوو و گەمارۆیان دابوو.

خێڵی کۆچان لەگەڵ خێڵی ڕەسیك و خێڵی شەمکان لەیەکدی جودا نابنەوە، لەبەر ئەوە حەیدەر پاشا بەیاننامەی بۆ دەرکردبوون بە بێ مەرج و پەیمان چەك دابنێن و لە ناوچەی ئەلازیز دایان دەمەزرێنێ، بە پێچەوانەوە دەست لەسەر و ماڵیان ناپارێزێ.

خێڵەکانی ئۆڤاجك لەگەڵ خێڵەکانی کۆچان زۆر دۆست بوون و هاموشۆی یەکدییان دەکرد، ئەو چەك و تەرەقەی بە دەستمان دەکەوت، ڕەوانە دەکرا بۆ سەیدخانی ئاغای سەرۆکی خێڵی کۆچان، چونکە کۆچانییەکان دەیان گوت: ((ئەگەر تەرەقەمان هەبێ هەموو لەشکری تورکیامان بێتە سەر، هیچ شتەکیان پێ ناکرێ)) . هەروەها خێزان و منداڵ و جوامێرەکانی خێڵی کۆچان لەناو خێڵەکانی ئۆڤاجك وەکو خێڵی پێژگار و خێڵی مەکسوودان جێنشین کرابوون.

عەلی جەمال لەگەڵ ئەفسەرێکی ناو فائق، باری سەدو پەنجا هێستری چەك و فیشەك ڕەوانە کردبوو، بۆ هێڵی جەنگی ئۆڤاجك و فائقی ناوبراو بە ناوی دابەشکردنی تەرەقەوە هەموو دەمێ لەسنووری شەڕ دەماوە و بەوجۆرە چاودێریی جووڵانەوەی ئێمەی دەکرد.

شێرەکوڕانی خێڵی کۆچان شەوێك پەلاماری هێزێکی سەربازییان دا، لە جێگایەکدا پێی دەڵێن ئەموتکا و سەربازەکان لە ناو چووبوون و چ کەرستەی سەربازیش هەبوو، هەر هەموو بووە دەستکەوتی کوردان. لێرەدا دەڵێم کە فائق

زۆر لـە سنووری شەڕ لەناو لەشکرەکانی ئێمەدا دەمایەوە، خەریك بوو گێروگرفتی لـە نـاو هێـزەکانی ئێمـەدا پـەیدا دەکرد، لەبەرهەندێ نووسراوێکم بۆ عەلی جەمالی نووسی لەو بارەوە و بە سانایی لە سنووری شەڕی لای ئێمە لای برد.

ئاگری شـەڕ بـاش هەڵگیرسـابوو، حـەیدەر پاشـا خـۆی لەسـنووری شەڕدا بوو بەرانـبەر بـەو جـەنگاوەرە کوردانـە سـەری سـڕما مابوو و گوتبووی: ((ئەگەر یەك فرقە سەربازی کەرستە دروستم لە جەنگاوەرەکانی ئەو خێڵانە هەبووایە، بە خودا جیهانم داگیردەکرد.)) و پاشا بەرێزەوە لە کن سەرۆکی خێڵەکانی هۆزات کەلە لای بوون، ئەو قسانەی کردبوو.

حـەیدەر پاشـا بەڕاسـتی درکـاندبووی کـە بـاوەڕ بـەو خێـڵە کوردانـە ناکـا لـە سـنووری شـەڕدان، هـەر لەبـەر ئـەوە بـوو حـەیدەر پاشـا: سێ لیوای پیادەی، لە ئەرزینـجان ڕا هێـنابووە ئۆڤـاجك و فەرمانیشـی دابـوو کـە لەشـکری خێـڵەکان لـە گۆڕەپـانی جـەنگ بکشـێنەوە. بـەڵام ئـەو کـارەش بـۆ خۆیـان خـراپ بوو، چونکە لەشـکری ئـەو خێڵانـەی کشـابوونەوە جێگـای خۆیان، شەوان لە ڕاست و لە چەپ پەلاماری هێزەکانی تورکیان دەدا.

لەشـکری تورکیـا لـە ڕێگـای سـەخت و بەئەنگـەر و دوور هاتـبوون و مـاندوو و برسـی بـوون، زۆر بـێ هــەوەس و پەرێشــان بــوون، چــونکەخواردنیان پــێ نەدەگەیشت. ئەو کۆمەڵە مرۆڤانە لە برسان تێك دەسووڕان، شەڕیان پێ نەدەکرا، تاکـە هیوایـان پەیدا کردنی خۆراکی خۆیان بوو، چەك و تەرەقەیان بە بەرخ و مەڕ و ئـارد دەگۆڕییـەوە و لەگـەڵ خێـڵەکاندا تێکەولێکـەیان پـێ دەکـرد، لـە لایـەکی دیکـەوە، جێگـای هەڵگرتـنی چـەك و فیشـەکی لەشـکرەکە، شـەوانە، کوردەکـان دەستیان بەسەردا دەگرت و بۆ خێڵی کۆچان ڕەوانە دەکرا.

پەرێشـان بوونـی هێـزەکانی تورکیـا بـەو شـێوەیە بووە هۆی ناکۆکی لە نێوان پارێزگار عەلی جەمال و سەر لەشکر حەیدەر پاشا و هەر یەکە نارەزایی و دڵگیریی خـۆی لـە دژی ئەویدیکـە بۆ وەزارەتی ناوەخۆ و وەزارەتی جەنگ روون کردبۆوە. هـەر لەبـەر ئـەوە عـەلی جـەمال سـنووری شـەڕی بە جێ هێشت و گەڕابۆوە شاری ئەلازیز.

ئینجا زۆری پێنەچوو لە سزای شکستەکەیان، حەیدەر پاشا لە ئەلازیز لابردراو عیزەدین پاشا لە دیاربەکر ڕەوانەی شاری ئەلازیز کرا.

بەم شێوەیە شەڕەکانیکۆچان لە دەرسیم بەشکستی هێزەکانی تورکیا دواییان پێ هات و هێرشی تورکان بۆ سەر دەرسیم هیچ سوودێکی بۆ ڕژێمی تورکیا نەبوو.

لەبەرئەوە سەید ڕەزا، هاوکاریی لەگەڵ عەلی جەمال نەدەکرد، خێڵەکانی دیکەی دەرسیم، خۆیان لە ڕژێمی تورکیا بە دوور دەگرت.

لێرەشدا پێویستە بڵێین کە عەلی جەمال سەد هەزار لیرەی بە قسەی ئیبش زەکی لە بانکی کشتوکاڵ بەسەر خێڵەکانی دەرسیمی ڕۆژهەڵاتدا بەش کردبوو. ئینجا هەرکە کاتی وەرگرتنەوەی پارەکە هات، دەستەبەرەکان یەك لە دوای یەك پارەکەیان پێ نەدەدراوە، هەوڵی دەدا دوو بارە بۆ ساڵێکی دیکە بە دوای بێخێ. هەر لەبەر ئەوە کۆسپێکی گەورەی کەتبووە پێش.

لە پاش تێکچوونی یەکەمین پیلان و نەخشە، کە بۆ لە ناوبردنی دەرسیم دامەزرابوو، ئەمجارەش ڕژێمی تورکیا خەریکی دامەزراندنی پلان و نەخشەیەکی دیکەبوو بۆ لەناو بردنی کوردستان بەگشتی و زۆر بە زانایی ڕێکخراوێکی سەرپەرشتییان دامەزراند بەناوی:

لێکۆڵینەرایەتیی ناوچەی گشتی. بۆ ئەو مەبەستە سێ (لێکۆڵینەرایەتیی ناوچەیی گشتی) لە نوژەن دامەزران:

١) یەکەمین لێکۆڵینەرایەتیی ناوچەی گشتی.. بنکەکەی لە دیاربەکر بوو.

٢) دووەمین لێکۆڵینەرایەتیی ناوچەی گشتی.. بنکەکەی لە تراکیا بوو.

٣) سێیەمین لێکۆڵینەرایەتیی ناوچەی گشتی.. بنکەکەی لە ئەرزڕۆم بوو.

هەر بەم شێوەیە چوارەمین لێکۆڵینەرایەتیی ناوچەی گشتی دامەزرا ئەویش بنکەکەی لە ئەلازیز بوو.

ناوەرۆکی لێکۆڵینەوەو پشکنینی گشتی و
کارو کردەوەکانی لە دەرسیمدا چییە؟
(١٩٢٨) زایینی

پێش ئەوەی باسی ناوەرۆکی دەستەی لێکۆڵینەوە بکەین، نەختێ لەمەڕ بوونی سیاسیی رژێمی تورکیا بدوێین سوودێکی دەبێ. کۆماری تورکیا لەوەتەی هاتبووە کایەوە لەناو چوارچێوەی پێویستی هۆیەکانی سیاسیدا، هیچ پێش کەوتن و گۆڕانێکی کۆمەڵایەتیی تێدا روو نەدابوو، بەرگی دەرەوەی سیمایەکی نوێ و پێش کەوتووی تێدا نەبوو.

سوڵتانەکانی عوسمانی، بە هەموو دارو دەستەکەیانەوە، لەگەڵ رەوشتی کۆمەڵایەتییەوە، گۆیا دەزگایەکی شارستانییان لەدوای خۆیانەوە بەجێ هێشتبوو ئەویش رژێمی کۆماری تورکیای کەمالی بوو. خەلیفەی سەر رووی زەمین و سێبەری خوا لە سەر زەمین بە جێ مابوو. بە نیشانی دروستکەر، دەربازکەر لە نەبوون، پەیداکەر دەیان پەرست، ئەویش موستەفا کەمال بوو. لەجیاتی دینی ئیسلامی، دینی تورکایەتیی دامەزراندبوو، تۆرانیی هێنابووە کایەوە.

پاشایەکانی عوسمانی نەیان توانی بە ناوی ئیسلامەتییەوە کەماتییە نەتەوەییەکان بکەنە تورك یاخود لە ناویان ببەن، بەڵام تاکە هیوای رژێمی نوێی تورکیا ئەوەیە بەرگێکی تازە لەبەر نەتەوەکان بکا یان بیانکاتە تورك یاخود لە ناویان ببا.

ئینجا لە پێناوی ئەو ئامانجانەدا، لەشارەکانی رۆژهەڵاتی تورکیا و لە پاش کارەساتەکانی شێخ سەعیدی نەمر و دەرسیمدا، ئەو هەیئەتانەی بەناوی لێکۆڵینەوەی گشتی دامەزران، بۆ ئەنجامدانی ئەو ئارەزووە ترسناکە بوو کە لە مێشکیاندا بوو.

لە ساڵی (١٩٢٨) زاییندا بنکەی یەکەم دەستەی لێکۆڵینەوەی گشتی لە دیاربەکر دامەزرا، هەروەکو تۆڕێك وا بوو، تەنها بۆ لەناو بردنی نەتەوەی کورد دامەزرابوو. ئیبراهیم تالی بۆ سەرۆکایەتیی ئەو بنکەیە نیشان کرا، چونکەجێگای ڕەزامەندیی موستەفا کەمال بوو، هەر چەندە خۆشی عەرەب بوو، بەڵام بۆ ڕووەت

و جێگای خۆی هەموو کارێکی ناڕێکی دەکرد.

وەزیفەی ئیبراهم تالی، لە ناو بردنی خەڵکی شارەکانی رۆژهەڵات بوو، ئەگەر نا ئاوارەی شارەکانی رۆژئاوای تورکیایان بکات.

ئەو کەسانەی رەوانەی رۆژئاوای تورکیا دەکران، بەشی زۆریان منداڵ و ئەویدیکەش ئافرەت بوون، چونکە وایان دەزانی منداڵ زووتر دەبێتە تورك و ئەو کەسانەی لە جێگای خۆشیان لە ناو دەبردران، بەشی زۆریان رۆشنبیر و سەرۆك خێڵەکان بوون، ئینجا هەندێکیان دادگای سەربازی تاوانباری دەکردن ئەوانی دیش لە پەناوە بە دزی دەکوژران.

بەچکە بێ گوناهەکانی کوردیان لە ناوچەکانی ڤان و بتلیس و دیاربەکر بۆ رۆژئاوا رەوانە دەکرد، چین بە چین و کاروان بە کاروان بە ئەلازیز دا رادەبوردن. لە رێگادا لە برسان و لە سەرمان و لە ماندۆیتیدا، زۆریان دەمردن، رێگایان بە دانیشتوانی گوندەکان نیشان نەدەدا، هەر لە دەم رێیەکان لە بن خۆڵیان دەنان و کەلەشیان بزر دەکردن و هەموو شتێ هەر بە نەهێنی دەکرا.

شاری ئەرزەرۆمی لێ بێتە دەرێ، هەموو شارەکانی دیکەی کوردستانی رۆژهەڵات هەروەکو: دیاربەکر، ئەلازیز، ڤان، بتلیس، موش، هەککاری، ماردین و سیرت، هەر هەموویان لە ژێر چاودێریی یەکەمین دەستەی لێکۆڵینەوەدا بوون.

ئیبراهیم تالی و ئەو دەستە دڕندەیەی لەگەڵیدا بوون، زۆر لە رابوون و هەڵسانەوەی دەرسیم دەترسان. لەبەر ئەوە ئەو کاروانەی دەرکراوەکانی دەرسیمی تێدا بووایە بە رێگایەکی دوور رەوانەی لای رۆژئاوا دەکران.

لێرەدا لە مەڕ کارەساتی ئاوارەکردن و بۆ راگەیاندنی دڕندایەتیی رژێمی تورکیا، ئەو وێنەیە لە کردەوەکانیان پێشکەش بە خوێندەوارە بەڕێزەکانم دەکەم:

لە دێهاتەکانی ڤاندا، (١٤٠٠) خێزانی کورد دەرکران، بە پێ خاوسی و بەسەر کۆتی و ماندوو و برسی لە ئەرزەرۆمەوە بۆ **بایبورت** و **ترابزون** و لەوێشەوە بە رێگای دەریاییدا بۆ **تراکیا** رەوانە کرابوون، ئیتر لەو رێگایە دووروردرێژ و سەختەدا هەزار خێزانی دەربەدەرکراوی کوردی بێ کەس، بەورد و درشتەوە لە ناو چوون و

شوێن بزر بوون. ئەوەی مابوونەوە زۆر بە شپرزەیی گەیشتبوونە تراکیا.

سەدان کارەساتی وا بێ ئەندازە و ترسناك، ئەوانەش بۆ چاوترساندن، پێشکەش بە خوێنەران دەکەم:

لە کۆتایی مایسی (١٩٢٨) ز دا، (١٧) لاوی کوردی بێ تاوان لە ناوچەکانی **هەرزۆ و ساسۆن** دەست بەسەر کران و رەوانەی زیندانی ئەلازیز کران، لەو لاوانە یەکێکیان رۆشنبیر بووە. لەبەر ئەوەی دابوویانە دەست سەردەستەیەکی پۆلیس کە ناوی زەکەریا بوو ئەو جەندرمەیە خەڵکی مەزگەرت و بە پیاوێکی خراپ ناو دێر بوو. ئەو رۆشنبیرە رەوانەی جێگایەکی کەس پێ نەزان کرا، بەلاّم لە گوندێکی ناو **باخچەی** سەر بە شارۆچکەی **سارینی** دیترابوون. ئینجا خەڵکی گوندەکە لە زەکەریای پۆلیس دەپرسن. ((ئەوە کێیە! بەو ئێوارە درەنگە بۆ کوێی دەبەی..؟)) بەچکە کوردی بێچارە وەلاّم دەداتەوە: ((نازانن لە کوێ بمکوژن، لەبەر هەندێ دەمگێڕن، خۆ من بشمرم نەتەوەی کورد نامرێ..!)) بە سەرێکی بەرزەوە تەماشای رووی زەکەریای کردو بەدەستی بە کەلەپچەوە قومی لە جگەرە دا و رۆیشتن، زەکەریاش بە دانیشتوانی دێی باخچەی گوتبوو کەوا دەیباتە ناوچەی **پەرتەك** و بە دادگای دەسپێرێ.

بەلاّم رۆژی پاشتر، ئەو بەچکە کوردەی لە سەرەوە باسمان کرد، لە کەناری زێی فورات، شوان لاشەکەیان دۆزیبۆوە و بە نەهێنی گواستبوویانەوە و لەنزیك دێی **هۆزیك** بە رێزەوە ناشتبوویان.

لەبەر هەندێ خۆم چوومە دیدەنیی گۆڕی ئەو نەمرە بێ تاوانە و لەسەر گۆڕەکەشی گریام و هەزاران خوێنبەخشی بێناوی وەك ئەو هەن و سوێندیشم خواردووە هەر بۆ تۆڵە ساندنەوەیان هەوڵبدەم.

ئیبراهم تالی لێکۆڵەرەوە هاتبووە ناوەڕاستی دەرسیم و رێگا و شوێنی بە سەرۆك خێڵەکان پێشان دەدا سەبارەت بە پاراستنی ئاسایش و بە جێهێنانی فەرمانی رژێم و راگرتنی پەلاماری جەنگاوەران، بۆسەر بنکەکانی سەربازی رژێمی تورکیا. پاشان گەڕابۆوە دیاربەکر و لە کردەوە خراپەکانی سەبارەت بە نەتەوەی کورد هەر بەردەوام بوو. لەبەر هەندێ دەرسیمیش بەردەوام بوون، لە پەلاماردانی

بنکە سەربازییەکانی تورکیا.

نزیکەی دوو مانگ پەلاماردانەکە درێژەی پێ درا، ئینجا پارێزگار عەلی جەمال هاتە دەرسیم، بۆلای سەید رەزا بۆ ئەوەی ئەو کارانەی پەیوەندیی بە دەرسیمەوە هەیە بە شێوەیەکی دۆستانە چارەسەری بکەن.

بۆ ئەوە چێشتی بۆ سەید رەزا کرد لەلای ئیبراهیم تالی لە دیاربەکر و سەید رەزاش ئەوەی بە راستزانی بەو شێوەیە پەلاماری جەنگاوەری کورد بۆ سەر بنکەی سەربازی راگیرا.

بە پێی داواو ئارەزووی سەید رەزا، منیش دەست نیشان کرام و لەگەڵ سەید رەزا چووینە دیاربەکر و ئیبراهیم تالیمان دیت، بە نیوە رازی کردن گوتی: کە نیاز وابووە جووڵانەوەی سەربازی بۆ سەر دەرسیم بکرێ، خۆی رایگرتووە و لەبەر ئەوەیە بە پێویست دەزانێ ئاسایش بپارێزین.

ئێمەش گەڕاینەوە بە بێ دەستکەوتنی ئامانجەکانمان و سەید رەزا بە دەرسیمدا چووبۆوە. لەبەر ئەوە قسە و قسەڵۆك دەستی پێ کردبۆوە و لەو کاتەشدا عەلی جەمال و ئیبراهیم تالی نێوانیان ئاڵۆز ببوو، هەرکەسە لە ئەنقەرە نارەزایی و دڵگیریی خۆی لە راست ئەویدیکە نیشان دابوو.

عەلی جەمال دیسان، هەتا دەرسیم هاتبوو، تکای لە سەید رەزا دەکرد تا ئەو پێشمەرگانەی موراد پاشایان کوشتبوو، بداتە دەست رژێم. بەڵام بەنا ئومێدی و لەبەر بێ دەستەڵاتیی خۆی و ناکۆکیی لەگەڵ ئیبراهیم تالیدا، کە گوایا لە بارەی دەرسیمەوە، رژێمی بەهەڵە داوە، لە ئەلازیز لایان برد.

عەلی جەمال پێش ئەوەی بۆ چۆروم بڕوا داوای کردبوو کە بمبینێ، کە پێکەوە بە تەنهاماینەوە. گوتی: من زۆر دۆستی دەرسیمیانم و دەرچوونی من لێرە کارەساتێکی گەورەی بۆ دەرسیمییان تێدایە، هەروەها لە کارەساتی گەورەش دەربازم کردوون و زۆر جاریش تەگبیر کراوە بۆ لە ناو بردنی سەید رەزا و رێگام پێ نەداون، بەڵام دەرسیم رێزی ئەو کردەوانەیان نەگرتووەو شەرمەزاریان کردم. رۆژێك دێ و پەشیمان دەبنەوە، ئەوەشی خستە سەر وتەکانی.

گۆڕینی پارێزگار، عەلی جەمالی هیچ سوودێکی، بۆ رژێمی تورکیا، نەبوو

ئیبراهیم تالی گەف و گوڕی لە دەرسیم دەکرد لە پێناوی دابین کردنی ئاسایش، هەر بەو نیازەوە، داوای کردبووم، کە بچمە دیاربەکر. ڕۆژێکی لە سەرەتای تەموزی (١٩٢٩) زاینیدا لەبەر کارێکی تایبەتی خۆم لە هەیوانی پارێزگاریەتی پیاسەم دەکرد. خوالێخۆشبوو نورەدین ـ ی پۆستەچیم تووش بوو، ئەویش وەك من لە ژێر چاودێریی پۆلیسدا بوو، ژمارەی تاوانباریی بۆ دیاری کرابوو، بەلاّم چونکە برادەرم بوو، لێم نزیك بۆوە و گوتی: ((بەیتار نوری تۆیان لە دیاربەکرێ، دەوێ، پیلانێکی دژوار هەیە، ئاگاداری خۆت بە، من دەچمە لای جێگری پارێزگار، تۆشیان دەوێ)) . ئینجا چووە ژووری مەتحەتی جێگری پارێزگار و لە دوای نەختێ منیشیان بانگ کردە ژوورێ و پێیان راگەیاندم کە هەر ئەوکاتە بۆ دیاربەکر بەڕێ بکەوم. منیش گوتم لە ئیدارەی تایبەتی (٥٧٠) لیرەم هەیە، تاوەکو ئەو پارەیە وەرنەگرمەوە، ناتوانم بەڕێ بکەوم، لەبەر ئەمە مەتحەتی جێگری پارێزگار، سەبری–ی کارگێڕی سەرپەرشتی–ی بە تەلەفۆن بانگ کردە لای خۆی و چەکێکی(٥٧٠) لیرەی پێ ڕێکخست و دایانە دەستە من.

ئینجا وردبوومەوە، هاوولاّتیی من بۆ شتەکی کەمیش بێ چەند ڕۆژ لە هەیوانەکانی ڕژێمدا پێیان لە دوای خۆیان دەخشێنن و بۆ کوردێکی وەك من وا بە ئاسانی پارەیەکی باش و وەها بە پەلە دەدرێ، دەبێ چی نەهێنییەکی تێدا هەبێ..؟

ئینجا بەڕێ کەوتم و لە دیاربەکر کرامە میوانی ئیبراهیم تالی و لە بارەی کردەوەکانی عەلی جەمال ـ ی پارێزگاری ئەلازیز لە منی پرسی: لە پاشدا گوتی خۆی مەزهەبی سوننەیەو سیاسەتێکی باشی لە راست دەرسیمییان هەبووە. ڕێگای باشی پێ نیشان داون. چەتە کوردەکان، نووسراویان بۆ ڕەوانە کردووە، هەتا سنووریش بۆ لایان چووە و لەگەلّ سەرکردەی چەتەکاندا وتووێژی کردووە. لە پاشدا، ئەوانی بە جێ هێشتووەو گەڕابۆوە ئەلازیز.

لە دوای (١٥) ڕۆژان، چووبووە شارەکانی ڤان و موش بە ناوی لێکۆلّینەوە لە ناوچەکە و چەتەکانی باشووری دیتوون، هەتاکو ئەو جێگایانە هاتبوون بۆ لای و پەنایان هێنابووە بەر ئەو. دیسان ئەوانی بەردابوون، ئیتر لەو کارانە وا

بەدەردەکەویّ، دیارە بەزەیی بە کوردان–دا هاتۆتەوە، لەبەر ئەوە عەلی جەمال دکتۆر بووە، نەخۆشیی کوردانی بە ناوی مرۆڤایەتییەوە لە سنووری شەڕ چارە کردووە.

ئینجا گوتی: هەرچەندە عەلی جەمال گوتبووی من عەلەویمە، بەلاّم درۆی کردووە. هەروەها گەڕاوە و گوتی کچەکەی لەگەڵ کوردان رەوانە کردبوو، بۆ کۆکردنەوەی خەلاّت بێجگە لە ئەوەش کە دەستەی ڕێزگرتنی (هەیئەتی تەعزیم)ی بردبووە ئەنقەرە بە ناوی خەرجی رێگاوە (٧٥٠٠٠) هەزار لیرەی، لە ژمێریاری تایبەتی ئەلازیز وەرگرتبوو و هاویشتبوویە ناو باخەڵی خۆیەوە.

ئینجا ئیبراهیم تالی کەوتە دوای شکست و مەکرۆیی سیاسیی عەلی جەمال و گوتی: هەر بەخۆی، هۆی ئەو هێرشانە بووە کە کرانە سەر کۆچان، کارەساتێکی گەورە و ناخۆشی بەسەر ناوچەکەدا هێنا و تاوانی ئەویش بووە کە کوردەکانی کردە دوژمنی رژێم، لە پاشدا لە چاوەیەکی گەورەی مێزەکەدا دۆسیەیەکی گەورەی دەرهێنا و پەڕە کاغەزێکی لە دۆسیەکە هێنا دەرێ و دایە دەستە من و گوتی وەری بگرەو بیخوێنەوە:

ناوەرۆکی نووسراوەکە بە پیتی لاتینی و بە زمانی تورکی نووسرابوو و راست دەقەکەی لەخوارێ دەنووسمەوە!

بنکەی نەهێنیی لێکۆڵینەوەی گشتیی یەکەم.

١– ئەکرەم جەمیل پاشا زادە، بەرگی ژنە ئینگلیزانی لەبەرە خۆی کردووەو شەویّ لەگەڵ چەتەکانی **یادۆ** چووە و بەیتار نوری یاریدەری سەید رەزای دیتوە.

٢– نووسراوی کوڕی سوڵتان حەمید هاتووە لەمەڕ پاشایەتی و لە مەلاتیا گیراوە.

٣– ئەو نووسراوەی لە رۆژئاواوە هاتبوو لەلایەن **فیراری عەزیزەوە**، بۆ دەرسیم، لە هۆزات دەستگیر کراوە.

٤– بەیاننامەکانی کۆمەڵەی خۆیبوون کە بۆ عەلی شێری کۆچکیری رەوانە کرابوون، لە دەرسیم بلاّوی کردوونەتەوە.

٥-   شێخ حەسەنی کوڕی سەید ڕەزا، لەناو خێڵەکانی دەرسیمی ڕۆژئاوادا گەڕاوە.

٦-   خێڵی گەڤ چەکی هەڵگرتووە.

٧-   دەرسیمی بۆ وەرگرتنی مافی نەتەوایەتیی کوردستان، پارەیان کۆکردۆتەوە و عەلی شێر بە نوێنەر ڕەوانەی دەرەوە دەکەن بە نیازی هاوکاری وەرگرتن لە ڕژێمە ڕۆژئاواییەکان.

٨-   نووسراوێك لە باشوورەوە هاتبوو لە لایەن دکتۆر جەعفەر سادق، لە هۆزات کەوتە دەست.

ئەوەش دەقی ئەو نووسراوەی سەرەوەیە بە تورکی:

Birinci Umumi Mfettişlik İstihbarat Dairesi

1- Cemil Paşa Zade (Ekremin (ingliz kadini kiyafetiyle (yado) etesiyle teşrik mesai ederek Dersimli (Baytar Nuri) Vasitasiyle (Seit Riza) ile grşmesi.

2- Sultan Hamitin oğlunun padişahliğina dair gelen mektubun, Malatyada yakalandığı.

3- Garptan (Firari Azizden) Dersime gelan mektubun (Hozatta) yakalandığı.

4- Hoybun Cemiyetinden gnderilen beyannamenin kokinili (Alişer) tarafından Derşim asiretlerine neşir ve ilanı.

5- (Seit Rizanin) oğlun (Şeyh Hasanin) garbi Dersim mıntıkasında aşiretler arasında dolaştığı.

6- Gev aşiretinin Silahlandığı.

7- Dersimlilerin Muhtariyet İdaresinin temini iin Avrupa hkmetleri nezdinde teşebbüsatta bulunmak zre (Alişerin) Murehhas olarak gnderlimesi iin para toplanmakta olduğu.

8- Canuptan gelen

Tarafından yakalandğI.

دوای خوێندنەوەی نووسراوەکەی سەرەوە، ئیبراهیم تالی بە قسان هات: ((دەبینن خۆ هەواڵەکان زۆر گرنگن، بەڵام رژێم لە بارەی دەرسیمییانەوە، بڕوایان پێ ناکا، ئەگەربێو باوەڕی بکردبایە دەرسیمی کوێر دەکردەوە، ئێوە یەکێکن لە رۆشنبیرەکانی دەرسیم، بڕۆ ئەوێ و گفتوگۆ لەگەڵ دانیشتوانی دەرسیم بکەو بزانە هەڵوێست و نیازی ئەوان چییە و پێمی رابگەینە و بە ناوی پاراستنی وڵاتی خۆتان چاوەڕێ دەکەم.))

بەو داخوازییەی ئیبراهیم تالی رازی بووم و لێی جودا بوومەوەو بەبێ وەستان چوومە لای سەید رەزا و کێشەکەم بۆ روون کردەوە، ئینجا پێکەوە چووینە ماڵی جەمشید ئاغای سەرۆکی خێڵی کەرەباڵان، محەمەد عەلی کانگوزادە لەگەڵ سەرۆکی خێڵەکانی دیکەش، هەموومان کۆکردنەوە، لە پاش لێکۆڵینەوە لە کێشەکە، تێگەیشتین کە ئیبراهیم تالی بە هۆی دۆزینەوەی کۆمەڵێ بیانووەوە، بە تەمایە بۆ لەناو بردنی ئێمە لەشکر بنێریتە سەر هۆزات، لەبەر ئەوە ئەو بڕیارانەی خوارێمان پەسند کرد:

١- دەستەك نوێنەر دەست نیشان بکەین و بە ناوی خێڵەکانیدەرسیمەوە، بچێتە دەستەی لێکۆڵینەوە بۆ بەدرۆ خستنەوەی ئەو بوختانانەی دەرهەق بە ئێمە کراون.

٢- تەگبیر کردنی خۆ پاراستن لە دژی هەر جووڵانەوەیەکی سەربازی بۆ سەر دەرسیم، ئەگەر بێتو رژێمی تورکیا بیکات.

٣- بۆ ئەوەی رژێم هیچ بیانوویەکی بەدەستەوە نەبێ بۆ هێرش هێنانە سەر دەرسیم، پێویستە لەسەر هەموو خێڵەکان ئاسایش بە شێوەیەکی کاتی بپارێزن.

٤- ئەگەر شەڕ لە هەموو لایەکەوە دەستی پێ کرد: عەلی شێر لەگەڵ هەڤاڵەکانی خۆی، لە نێوان خێڵەکانی دەرسیمدا بگەڕێن و هەوڵبدەن خێڵەکان هەموویان دەستی یەکدی بگرن و بەرانبەر بە دوژمن دەست بە چالاکی بکەن.

٥- ئەو چالاکییانە هەمیشە لە ژێر چاودێریی بابە ئیبراهیمی کوڕی سەید رەزا دەبێ و هەر جۆرە ناکۆکییەك ڕوو بدا، سەید رەزا ئاگادار دەکرێتەوە. هەروەها

بڕیاریش درا کە چەك و تەرەقە لەناوچەکانی ئەرزینجان و ئەلازیز تەرخان بکرێ.

لە پاشدا، ئەو بروسکەیەی کە لە خوارێ نووسراوە، بۆ دیار بەکر رەوانە کرا:

بۆ بەڕێز (ئیبراهیم تالی) : یەکەمین لێکۆڵەرەوەی گشتی – دیاربەکر

بۆ بەدرۆ خستنەوەی ئەو بوختانانەی سەبارەت دەرسیم هەڵبەستراون، دەستەیەك نوێنەر لە نێوان خێڵەکانی دەرسیم هەڵبژێردراوەو ئامادەیە بەڕێ بکەوێ بۆ لای جەنابتان بۆ پاکانە کردن.

(٦/ مایس/١٩٢٩)ز هۆزات بەیتار نوری

ئەوەش دەقی بروسکەکەیە بە تورکی:

Dersim hakkında vakı ihbaratın red ve tekzibi maksadıyla
teşekklüeden Heyet huzur devletinize mütehi hareket bulunduğunu
Dersim aşiretleri namına arz eylerim efendim.
6/ Mais/ 1929 Hozat Baytar Nuri

دەستەی نوێنەران کەبۆ دیاربەکر چوو بوون لەو پیاوانە، پێك هاتبوو:

١- شێخ حەسەنی کوڕە گەورەی سەید رەزا.
٢- محەمەد عەلی کانگۆی سەرۆکی خێڵی کەرەبالآن.
٣- جەمشیدی سەرۆکی خێڵی فەرهادان.
٤- ئەحمەد زەینۆی سەرۆکی خێڵی عەباسانی ژێری.

لەگەڵ ئەوانە بە ناوی دەستەی نوێنەرانەوە چوونە لای ئیبراهیم تالی، لە دیاربەکر. شێخ حەسەن بە زمانێکی لووس، دەستی بە قسە کردو گوتی: ((ئەو بوختانانەی، بەناوی دەرسیمەوە کراون، هەرهەموویان درۆن، چونکە ئێمە کوڕی عەبدول حەمید ناناسین و خۆشی کورد نییە و تورکە، بێ گومان دەرسیمییەکان نایانەوێ تێکەڵی کێشەی پاشایەتیی تورکیا ببن)) .

ئینجا گوتی ((ئەگەر رژێم بە نیازی ئەوە بێ بەو بیانووانە لە دەرسیم بداو کوێری بکاتەوە ئەوا هیچ قسەکمان نییە هەتاکو بیکەین)) .

لێرەدا ئیبراهیم تالی گوتی: ((بۆچی سەید رەزای باوکت نەهات..؟)) وەڵامی دراوە، کە لەبەر پیری نەیتوانی بکەوێتە رێگا.

هەر ئەو رۆژە بۆ هێوارە، بۆ ئەوەی ئیبراهیم تالی بە تەنها من ببینێ، هەناردیە دوام. منیش چوومە لای و بە پەلە دەستی بە قسەکردن کرد، سەید رەزا گوتوویەتی: ((کەرگا[١] نابێتە بولبول)) ئایا نیازی لەو قسەیە چییە..؟ منیش پێم گوت: سەید رەزا نیازی لەو قسەیە ئەوەیە ((کۆمەڵێ نەزان هاتوونەتە سەر دەستەی حوکم)).

رۆژی پاشتر چووینە لای ئیبراهیم تالی و بە بۆنەی گەڕانەوەمان هەریەکە هەزار لیرەی پێداین و دوو هەزار لیرەش لەگەڵ سندووقێ کە خەڵاتی تێدا بوو دایە من کە لەگەڵە خۆم بۆ سەید رەزای ببەم. ئەو خەڵاتانەی بۆ سەید رەزا رەوانە کرابوون: شەکەرلەمە لەگەڵ پارچە قوماشێکی ئاوریشم بوو. ئەگەر چی لەناو خێڵەکاندا بڵاوکرابۆوە، کە تەنەکەیەکی پڕ زێڕ بووە! هەتاکو گەیشتینەوە لای سەید رەزا، چارەی رێکخستنی ئاسایش کرابوو.

ئەگەر چی فەرمانبەرەکان بە فەرمانی نهێنی، زاوای سەید رەزا ئیبراهیم ئاغایان کوشتبوو. ئەویش یەکێ بوو لە سەرۆك خێڵەکانی عەباسانی ژێری، ئەو رووداوە بە تەگبیری قایمقامی **هۆزات** کرابوو. هەزار لیرەی دابووە، حوسێن مەچۆ ئاغا و ئەو کارەی پێ کردبوو، بێ گومان سەید رەزا زۆر پێی نارەحەت ببوو. لەبەر هەندێ بە بێ تەقەکردن چووبووە دێی بکوژەکە و دەستی بەسەر ماڵەکەدا گرتبوو.

هەر لەو کاتەدا، جەنگاوەرانی کورد دەستیان کرد بە پەلاماردانی بنکە سەربازییەکانی رژێم، لەو کاتیشدا فەخری لە هەکارییەوە جێ گۆڕکێی پێ کرا و بەناوی پارێزگار هاتە ئەلازیز.

ئیبراهیم تالی فەرمانێکی نهێنی بۆ فەخری شێت دەرکرد ((هەربەو ناوە ناو دێربوو)).. پارێزگاری ئەلازیز کە بەهەرجۆرێ بێ، هەوڵبدا، یەك بەیەك کاربەدەستانی دەرسیم لەناوببا.

ئەو فەرمانە نهێنییانەی رژێم، فەرمانبەرە کوردەکان بە نهێنی بۆ ئێمەیان دەهێنا و ئاگاداری ئێمەیان دەکردەوە، هەڵوێستی رژێمیان سەبارەت بە ئێمە پێ

[١] کەرگا: باڵندەیە (قەل یان قەلە رەشکە)یە، دەنگی ناسازە و وەکو ئاوازی بولبول خۆش نییە–وەرگێڕ

رادەگـەیاندین. لەبـەر ئـەوە لـەو مێـژووەی دەرسـیمدا بەرێزەوە، باسیان دەکەم، چونکە هەموو جۆرە بەڵاو کارەساتێکیان لەبەر چاو بوو، کەیاریدەی ئێمەیان دەدا لەو رۆژە تـەنگ و تاریکەدا.

لەسـایەی خۆبەختکارانی کورددا، هەروەکو لەپێشدا یادی چالاکییەکانی ئەوانم بەسوپاسـەوە کـرد، چـونکە رۆژ بـەرۆژ وتوویـژی نەهێـنیی نێـوان: "لێکۆڵـەرەوەی گشـتیی ئاسایش و وەزارەتی ناوخۆ و شارەکان" یان بۆ ئێمە دەهێنا و ئێمەش بە پێی ئەو ئاگادارییانەی کە بۆمان دەهات، تەگبیری رێگاوچارەی خۆمان دەکرد.

ئیمـپراتۆریای عوسمـانی، شـەش سـەدە درێـژەی بە هەبوونی خۆی دا، لەسەر سیاسـەتێکی نامـرۆڤانە و جیـاوازخوازی نەتـەوەکانی رۆژهـەڵاتی تێکبەردابوو، کە بەخۆشـی رووخـا و تێکچـوو، ئـەو پارچـەیەی لەژێـر دەسـەڵاتی تورکـان مایـەوە، هـەروەکو خـۆی بەردەوام بوو، خەڵکەکە لەو پارچەدا کرانە دووبەش و ناویان لێنا رۆژهـەڵاتی و رۆژئـاوایی، لێـرەدا نیـازی تورکـان لـە رۆژهەڵاتی بەسووک نیشاندانی کـوردان بـوو، بەڵام سوودیان لەو ناوەی کە بۆ کوردیان دیاری کردبوو وەرنەگرت، چـونکە گـەنجی کـورد کەدیتی بە چاوی زڕ–مندالّ تەماشا دەکریّ، پتر رۆژهەڵاتی بوونی خۆی پاراست و پێیەوەنووسا.

جێبەجێکردنی پیلانەکانی هەیئەتی لێکۆڵینەوەی گشتی
لەلایەن فەخری شێتەوە

(١٩٢٩ زایینی)

فەخری شێت–ی پارێزگاری ئەلازیز بۆ لە ناو بردنی کوردان، سەبارەت بە هەر فەرمانێکی نهێنی، رێگا و شوێنی پێویستی دانابوو. بە هەموو تواناوە بۆ دژایەتیی نەتەوەی کورد گڕی گرتبوو، هەروەها سەودای ناوونیشانی داگیر کەری دەرسیم لە سەری دابوو.

لە (٩/مایس/١٩٣٠) ز دا، سەر لەشکر، حوسێن حوسنی پاشا لەگەڵ پیاو ماقووڵانی وڵات، کۆبۆوە، لەو کۆبوونەوەیەدا میدحەتی جێگری پارێزگاری ئەلازیز دەستی بە قسان کردو گوتی: ناوەڕاستی رۆژهەڵات و دەرسیم هەموویان تورکن، لە کاتی رژێمی پاشایەتیدا لە بیر کرابوون و ئێستاکە بەرێگای چاکە و قانوونی و لە چار چێوەی کۆماری تورکیادا ژیانێکی خۆش دەبەنە سەر. لێرەدا حوسێن حوسنی پاشای سەر لەشکرو، ئەحمەدی کارگێڕی ژووری بازرگانی و خەلیل– ی کارگێڕی شارەوانیی ئەلازیز، هەر هەمان نیاز و مەبەستی میدحەتیان هەبوو.

بەڵام فەخری شێت، بە گڕژی چووە سەر تریبۆن و ددانی دەقرساند و گوتی: دەرسیمی، تورك نەبووینە و هیچ پیشەیەکیان بە پیشەی دێهاتی تورکان ناچێ و ناوچەی دەرسیم خزمەتی بێگانان دەکا. هەروەها خزمەتی ئازات و هیوای ((کۆمەڵی خۆیبوونی کورد))دەکا. لەگەڵ ئەوەشدا زۆر بەبێ شەرمی گوتی: هەرچەند بکرێ، کاتێ زووتر لەناو بچن باشترە.ئەو پیاوە هەڵاتووەی تیمارخانە رووی لە دانیشتوان کردو، دەستی پێکرد لە بابەت قانوون بدوێ و دەستی بە پەرتاوان کرد : ((قانوون، قانوون، قانوون.. تف لە قانوون دەکەم)) . چونکە هەر وشەیەك لە نێوان لێوەکانم دەرچوون ئەوە قانوونە. نەتەوەی تورك چاوەڕێی هیچ خزمەتێکی مادی و مەعنەوی لە دەرسیمییان ناکا و کردەوەکانیان لایەنگری ئەو بڕوایەی تورکان دەکەن. لەپاشان گوتی: "پێنج ساڵ دەبێ دەرسیم، هاوکاریی چەتە جەنگاوەرەکانی کورد دەکا، چەتەکانی کۆچکیری بەخێو دەکەن و نایان دەنە دەست رژێم. هەرچەندە ئاگاداریش کراونەتەوە، داخوازیی رژێمیان خستۆتە

پشت گوێیان. هەروەها بەردەوامیش بووینە لە یاریدەدانی چەتەکانی ناومان هێنان ((وەکو سەگی هار لە پێش دانیشتوانی کۆمەڵەکە دەڕۆی و لە جێگای قسە کردن هاتە خواریّ و کۆبوونەوەکە لە کەش و هەوایەکی پڕ بێزاری کۆتایی پیّ هات)).

لە بەهاریساڵی (١٩٣١)ز دا فەخری شێت هەڕەشەی دەکرد، خەریك بوو بەراستی دەست بەکار بکا.. ڕۆژێك پۆلیس لە جێگای خۆم منیان بردە پێش فەخری کە سەردەمیّ نەخۆشی دەروونیی هەبوو و لە تیمارخانەدا چارەی دەکرا، لەبەر ئەوە ناوی لێندرابوو فەخری شێت. چونکە لە هەموو جووڵانەوەیەکی دەزاندرا کە پیاوێکی خوێنمژو ڕەوشت خراپە.

ئەو پیاوە دەمێکی خۆش منی بە پێوە ڕاگرت، لەپاشاندا وەك شێتان، لەجێگای خۆی هەڵستا و بەچاوێکی خراپ تەماشای ناو چاوی منی کرد، ددانی قرساند و بۆم هات و لە پێشم چەقی، بە توندی یەك داوە مووی لە سەری خۆی دەرهێنا، وەکو دڕندە گوتی:

ئەوە چییە؟

- جەناب داوە مووێکی سەری خۆتە. وەڵامم داوە.
- نەتزانی، نەتزانی. لە ژوورەکە سووڕاوە و دیسان هاتەوە و وەك دڕندە لەپێشم چەقییەوە. بەشێوەی جاران داویّ مووی لەسەری خۆی دەرکێشا و گوتی:
- ئەوە چییە.؟
- جەناب وابزانم داوە مووێکی سەری خۆتە، ئینجا لە قاقای پێکەنینی داو بە تووڕەییەوە گوتی:
- نەتزانی، نەتزانی و لە سەر ئەسکەملییەك دانیشت و پێی لەسەر ڕۆخی دانا و دەیهەژاند و دەیگوت: ((نەتزانی، نەتزانی)) لە پاش ئەو بەزمە. دیسان داوێکی دیکەی دەرهێنا و بۆچاومی درێژ کرد و گوتی:
- ئەوە چییە؟ چاوت دەردێنم ئەوە چییە؟
- جەنابی پارێزگار کەوایە ناسینی ئەو شتە لە زانینی مندا نییە.

_ کـردەوە خـراپەکان بـە گشـتی دەزانـی، ئـەدی بـۆچ ئـەوە نـازانی..؟ هیـچ پشـوویەکی نـەداو داوێکـی دیکـەی لـە سـەری خـۆی دەرکێشاو بە منی پیشاندا و گوتی:

_ ئیـدی ئـەوە دەرسـیمە، دەرسـیم. بـەو چـاوانەت سـەری مـن دەبینی، ئەوەش کۆماری تورکیایە. ئەو داوەم لە سەرم دەرهێنا، هیچ پێیەوە ماندوو نەبووم..؟

_ دەمویسـت بـڵێم هیـچ نـەبێ سـەرت جـووڵاّ، بـەڵام هەسـتی خۆم راگرت، لە بێ دەنگی، زۆر بێزار بووم ئینجا:

_ توانیم بڵێم: نەخێر جەناب، ئەویش هەر قسەی خۆی دەکرد.

_ ئـەو داوە مـووەم لـە سـەرم دەرهێـنا، ئایـا سـەرم هیچـی لێ هـات..؟ کـەم و کورتێکی لێ روودا..؟

گـوتم: نەخێـر جـەناب، کەوایـە، ئێسـتاکە بـڕۆ، هەروەکو فەرمانت پێ دەکەم، نووسـراوێ بـۆ سـەید رەزا بنووسـە، بیـبە نـاو کەلـلەی سـەریان، مـن وەکـو پارێزگارەکانی دیکە نیم، هەروەکو لەشەڕی ناوخۆ، یاخیبووەکان، کوڕانی چەپانم لـەناو بـرد و ئاسـەوارم بڕیـنەوە و هـەوارم کوێـر کـردنەوە، مـن فەخـری شێتم پی دەڵێـن، فەخـری. ئەگـەر فـەرمانی مـن بـە جـێ نەهێـنی هـەروەکو کوڕانی چەپان ئـەوانیش سـەراوپێ بـەدارەوە دەکـەم و کندڕیان لە مل دەکەم، هەر ئەوهایان پێ بـڵێ: پێشـمەرگەکانی کۆچـکری کـە لـەلای ئـەوان خۆیـان شـاردووەتەوە، لەگەڵ بکوژانـی سـەرۆکی دەسـتەی مەفرەزەی پۆلیس مونیر بەگ بدەنەوە دەست رژێم، بە پێچەوانەوە لەدوایی بۆیان خراپ دەبێ و باش تێیان بگەینە.

لـەکاتی ئـەو مشـت و مـڕە دا، دەرگەیـەك بـۆ لای ژوورەکـەی پارێـزگار کراوەو پیاوێکی کورتە باڵای قۆز، میدحەت بەگی جێگری پارێزگاری هاتە ژوورەوە، چەند کاغەزێکی بەدەستەوە بوو، بەرێزەوە راوەستا و گوێی دایە بینە و بەردەی ئێمە.

ئینجا وەڵامی پارێزگارم داوە و گوتم:

- بفـەرموون ئەو فەرمانانە بە هۆی قایمقامەوە بنێرن بۆ سەید رەزا. چونکە من هیچ هاموشۆم لەگەڵ ئەودا نەماوە.

- ئینجا گوتی: فەرمان بەتۆ دەکەم و دەینووسی.

بەگ لێم ببووە.

– لەگەڵ ئەوەی پێت دەڵێم بنووسە، هێشتا تۆ ڕکە دەکەی ئایی[1].. (ayı)

بەگ: ببوورە، من هیچ جێیەکم بە.. ئایی. ناچێ. من پیاوێکی گچکەلەمە. ئەوجا کە وام وت فەخری شێت هەر وەك دڕندەی کێوی شالاوی بۆ هێنام.

- لێرەدا جێگری پارێزگار، میدحەت هاتە نێوانمان.

- منیش گوتم ئێستاکە دەچمە لای داواکاری گشتی نا تەبایی سەبارەت بە ئێوە دیاری دەکەم و قسەکانیش وەکو خۆی، هەر هەمووی بۆ ئێوە دەنێرمەوەو چوومە دەرەوە.

لەو کاتی لەبن هەیوانی پارێزگادا، گەلێ لە فەرمانبەران راوەستابوون، هەستی خۆیان، لە ئێمە راگرتبوو، منیش بە بۆڵە –بۆڵ لە نێوانیاندا تێپەڕیم و چوومە ژووری داواکاری گشتی. لەگەڵ داواکاری گشتی چونکە لەگەڵ ئەودا برادەرایەتیی بادەمان هەبوو، کە دیتی من بە تووڕەیی و پشێوییەوە خۆم لە ژوورەکەی ئەو کوتا.

- دکتور دیسان چی هەیە، بێزار و پڕ کەدەر دیاری، پێم بڵێ ئازارت هەیە..؟

– دڵگیرم لە فەخری بەگی پارێزگار و دەچمە دادگا شکایەت دەکەم. ئەوجا فەرمان بکە، دەرکەوانەکە پوول و کاغەزێکم بۆ بێنێ. مەزبەتەکە بە دەستی خۆم دەدەمە دەست جەنابتان. جا تکا دەکەم لێکۆڵینەوەی یاسایی لەگەڵ پارێزگاردا بکەن، مشت و مڕەکە لە نێوانماندا چۆن ڕوویدا بوو هەر ئەوهام بۆ گێڕایەوە.

داواکاری _ گشتی دەمێ کڕبوو، هەستی خۆی ڕاگرت بەو قەڵەمەی لە دەستی بوو شتێکی لە سەر پارچە کاغەزێك رەشکردەوە، لە پاشدا بە پەرۆشەوە تەماشای

---

[1] جۆرە دڕندەیەکی کێویە پێی دەڵێن (کەمتیار) وەرگێڕ.

رووی منی کردو بانگی دەرکەوانەکەی کرد. فەرمانی پێدا دوو قاوەمان بۆ بێنێ، ئەوجا دەستی بە قسان کردو گوتی:

دکتۆر: لە تورکیا، قسە، قەڵەم– سەر بە خۆیی و کەسایەتی.. نازانن و لە مێژە نەماوە.

– تۆ پیاوێکی دونیا–دیتەی–داخوا نازانی دکتاتۆری چییە.؟

- سیاسەتی لە ناوبردنی رۆژهەلاّت تێنەگەیشتی..؟

- ئاگادار نیت لەو بەلاّو کارەساتانەی بەسەر جێگا و هەڵوێستی کەسایەتیدا دێن..؟

– نابینی هەزاران بێ گوناه هێلانەیان لێ تێکدراوە و ئاگردانیان لێ کوژاوەتەوە..؟ وا ئێمە لەو رۆژە دەژین بە خوێنی لێقەوماوان دەستیان لە خەنە دەنێن. لە سەر مێزی سەفاهەت و بێ شەرمی دڵخۆش دەبن. دوورە نوری– دوورە، هەیهات، نوری هەیهات، پەلە دەکەی، لەبەر ئەوەیە لەکەدار بووی! لەو قسەیەم ببوورە، لەکەدار نەبووی بەلاّم چاودێریت دەکەن، ئیتر هەر لەبەر ئەوەیە هەر رووداوێکی بچووك سەبارەت بە تۆ، وەك مردن و ژینە و لە راست تۆ، لێکوڵینەوە بەدرێژی دەکرێ.

ئەوجا دەستی درێژ کرد بۆ چەکمەجەی مێزەکەی و کۆمەڵێ کاغەزی دەرهێنا:

((داخوا نازانی لە نێوان ئەو دۆسیانەدا چەند کاغەزی نهێنی، سەبارەت بەتۆ هەن..؟ ئایا لەبیرت چۆوە تۆ رۆژهەلاّتی و بەتایبەتی دەرسیمیی. ئێستاکەش پەنات بردۆتەبەر یاسا و لە یاسا دەپێچییەوە و یاسا جێ بە جێ دەکەی و باسی دلگیری دەکەی..؟

- تۆ نازانی لە رۆژ هەلاّت یاسایەکی جودا هەیە و رژێم بە ئارەزووی خۆی دەجووڵێتەوەو هەر کەسێك بۆ شتێك هەوڵ دەدا..؟

((دەروونم بێزارە لەو جۆرە ژیانە بەلاّم دوورە، چونکە چارەی ژیانی ناوەنجیم

نییـه بـۆ خێـزانم، ئەگەر ئەوەم هەبووایە، هەر لە ئێستاکەوە دەکشامەوە، وازم لە فەرمانبەرایەتیی کۆماری تورکیا دەهێنا و ئەوەی خاوەن نامووس بێ هەر ئەوهای دەکرد. چونکە فەرمانـبەرانی خـاوەن نـامووس لەو کارەی دەیکەن و لەسەر ئەو مێـزەی دادەنیشـن و لەو مووچەیەی وەری دەگرن هەمیشە بە گازاندەن. بڕوا بکە ئێوە ئاگاتان لە تێکەو لێکەی سەربەخۆیی نییە.

یاسـا، شـەرەف و نـامووس، لـە گـۆڕێ نەماوە، ئەگەر ڕژێم یاسایەك دەرکا، لە لایەن وەزارەتی ناوخۆوە هەڵدەگیرێ، چونکە لەدژی یەکدینە، ئەوجا تەمای چیت بـەو یاسـایە دەبـێ..؟ لەبـەر ئـەوە لـە بێدەنگـی زێـتر هیچ چارەم نییە، هەروەکو تێـبگەم، چـونکە ئـەو جـۆرە یاسـایە وەکـو منداڵی زکماك وایە هەر لەگەڵ بوونیدا مردووە.))

لێرەدا گفتوگۆی ئێمە کۆتایی پێ هات.

هـەر لـەو کاتـەدا فەرمانـبەرێکی دادگا هاتە ژوورەوە، دیاربوو گوێی لە مشت و مڕی ئێمە بوو، لەبەر هەندێ رووی لە من کرد و لێمی پرسی:

-((چـی هەیـە دکـتۆر دیسـان لە یاسا و بەدی هێنانی یاسا دەپرسی، ئەو کەسانەی یاسا دادەنێـن، لـە نێـوان ئـەو کەسـانەی دەڵێن وڵات بەرەو پێشکەوتن دەبەن، بۆ جێ گرتنی خۆیان، خێزانیشیان بەلاگیری دەکەن، هەتاکو بەخۆیان رادەگا.))

دکـتاتۆر لـە نێـوان کۆمەڵـە دوو زمـان و درۆزن خـۆی کـردۆتە خـوا و چـوار چـێوەیەکی بـۆ خـۆی دامـەزراندووە. هـەموو شـتێکی لـەو چوارچـێوەدا بەلاگێـر دەکـەن. تـەنها ئـەو کەسـەی نـاوەرۆکی کارەکـەی بـزانێ، لە پێشە خۆیدا پێی لە تاوانی خۆی بنێ.

هەر چەندە لە دەوری موستەفا کەمال، تەکیە و مزگەوت پێوەدران، هەر جۆرە ئـایین و دیـنداریيەك قەدەغەکـران و لـە جیـاتی هـەموو ئـەوە، ئاییـنی کـەمالی

بەدەرکەوت. ئەوجا هیچ سەیر نییە! بە نموونەیەك ئەمە روون دەکەینەوە:

سەردەمێ لە ئەنقەرە بووم یەکێ لە ناسراوەکانم پایەیەکی بەرزی هەبوو لە رژێمی ئەنقەرەدا، رۆژێکی داوای لە من کرد بچمە ناو ئایینی کەمالییەوە . چونکە لە بۆ من سوودی زۆر دەبێ:

لەبەر هەندێ لێم پرسی ئایا! دامەزرێنەری ئەو ئایینە کێنە..؟ وەڵامی دامەوە:

– دەزانی نایلێێ.. دەبڵێ نازانی. برۆ ناوی بیبینە!...

– لە بابەت شەرەف و نامووسەوە، راستییەکەی بەمن بڵێن!

– لەسەر ئەو قسەیەم دەستی بە پێکەنین کرد و گوتی!

– لە تۆ ناوەشێتەوە بێیە ناو ئەو ئایینەوە، چونکە لە مێشك و بڕوای کۆن دای. مەبەستت چییە لە نامووس، نازانم!

نامووس، نامووس دەڵێی بۆ نموونە:

ئەگەر ژنێك لەگەڵ پیاوێکی دیکەدا ئارەزووی خۆی دابین بکا بە بێ نامووسی دادەنێت..؟ و پیاوەکەش ئەوە ببینێ و دەنگ نەکا بە بێ شەرەف لە قەڵەم دەدرێ..؟

گازی موستەفا کەمال کە ئێمە دەیپەرستین، لە بابەت نامووسەوە بڕیاری داوە دەڵێ لە ناوك بەسەرەوە نا، بەڵام لە ناوکی بەرەو خوارێ، بە هەوەستە.. نەتبیستووە..؟ کەوای گوت منیش زۆر تووڕە بووم و بە پێشی کەوتم و گوتم:

کابرا خوای خۆت خۆشبوێ..، ئەگەر ئەمن بڵێم رێگای ئایینی بڵێ.. تۆ چی دەڵێی؟

- من گازی دەپەرستم، ئەگەر ناوی خودا بێنێ، دەڵێم لەگەڵ گازیتە، وەڵامی منی داوە.

- لە ئایینی خۆتان ئەوەندە راستی..؟ لێم پرسی:

- راستی چییە؟ گوتی: ئەوە شتێکی سەیرە، لەبەر ئەوەی من باوکم کوردە و دایکم تورکە، لەپێشدا بۆ کوردایەتی تێم دەکۆشی، کە تێگەیشتم ئەگەر راست بڕۆم لەناو دەچم، راستییەکەم خستە پەناو چوومە ناو ئایینی کەمالییەوە . هەر چەندە تەنها قۆناغی سەرەتاییم تەواو کردووە، ئێستاکەش بوومەتە فەرمانبەر لە دادگای ناوەڕاستی ئەنقەرە،

هێشتا برادەرەکەمان، کەلێنی نەداوەتە قسەکانی خۆی:

- لە دەرکەوانی بۆ پارێزگاری، لەمەزەندەلێدەر بۆ لێکۆڵینەر، هەروەها لە تەنەکەچیاتییەوە بۆ وەزیری و لە دەرۆزەکردنەوە بۆ دەوڵەمەندی (ملیۆنێر)ی. ئیتر نەتزانیوە، زۆر کەسی کەمالی بەم شێوەیە بەرز بوونەتەوە..؟

حەقی ناشیت: نوێنەری (کووتاهیە) یەکێکە لە ئەندامانی ئایینی کەمالی و لەراست دەرسیم دەنووسێ و دەڵێ: ((لەناو ئەو شاخانەدا ئایینێ هەیە لە باوەڕەوە دوورە)) هەر دەم لەناو گەنجەکانی تورکدا دەڵێ" گازی دەپەرستین و هیواشمان کردەوەکانیەتی".

وتەکانی دووبارە دەکاتەوە، بەم شێوەیە، پێشڕەوی گەنجایەتی دەکا و دەیانخاتە کۆیرەوەرییەوە.

لیرەدا من رووم کردەوە داواکاری گشتی و لێم پرسی:

– چی دەڵێی؟ لە دژی پارێزگار، رێگای یاسایی بگرم یان نا: قسەی دواییت چییە پێم بڵێ ؟

- ئەویش گوتی لێیگەڕێ خزمە، مەزبەتە دەکەی و دەگەڕێیەوە گوندی، لەپاش دوو رۆژان، دوو پۆلیسی سوارە دێن و بەهەنجەتی ئەوەی بتبەن بۆ پارێزگا، لە رێگا لە کۆڵت دەکەنەوە، لەپاشدا دێن و دەڵێن: "هەڵهات و لێمان دا". مەزبەتەیەك دەنووسی، کردەوەکەش بەوشێوەیە دادەپۆشرێ. واش

دەردەکەویٚ کە هێشتا نازانی مافی ژیان بۆ کوردان نەماوە..؟

لە یاسادا هەر کەسیٚ، لە تورکیا هاتبێتە دونیا، پێی نالێن تورک..؟ ئەدی خۆت نایزانی..؟

دکتۆر ئەمن بێزار دەکەی، دیسان دەستت پێکرد لە یاسا بدوێی، ئەگەر سەیری دامەزراندنی یاسای ئەساسی، ئەرمەنییەکیش هەر تورکە لەناو کۆماری تورکیدا. لە سەرەوە وا پیشان دەدا، ئەگەر چی هەر کارێك بەپێی نیشانەیٚ نهێنی لە دژی ئەرمەنییان جیٚ بەجیٚ دەکریٚ. هەروەها تۆش بە پێی رووی دەرەوەی یاسا تورکیا لە راستیدا لەگەڵ بێگانەك هیچ جیاوازیت نییە. تاوەکو ئێستاکە چییان داوەتە تۆ..؟

گشت مافی مرۆڤایەتی لە راستی تۆدا چاوی لیٚ قووچێندراوە، هەرگیز لە ژێر ترسی مردندایت. چونکە کوردی، خاوەنی (٢٠) بیست ساڵ خوێندنی، مافی ژیانی چی دراوەتە تۆ، پێم نالێی..؟

هەتاکو ئێستا یاسا هیچی بۆ تۆ نەپاراستووە، چۆن راوەستای باسی یاسا دەکەی..؟

پێویستە ئەوەش بزانی هەر کەسیٚ لە بچووکترین فەرمانبەرەوە کە دادەمەزریٚ لە بنکەی ئاسایش لێی دەپرسن:

تورکە یان کوردە و لێی دەکۆڵنەوە.

– کەوایە ئێمەی کورد، رۆژێك زووتر لە کۆڵمان بکەنەوە یان دەربەدەرمان بکەن باشترە بۆمان.

– پەلە مەکە خەتەکانی شەمەندەفەر کە لە رۆژهەلاَت دەکرێن بە نیازێکی سەربازی ئەنجام دەدرێن. ئەو خەتانە بۆ لەناوبردنی کوردەکانی رۆژهەلاَتن هەر تەواو کران، هاوڕەگی تۆ لە ناو دەبردرێن یان دەر بەدەر دەکرێن. ئەوجا بە چاوی

خۆت دەبینی..!

– ئایا خەڵکی ئەلازیزیش لەگەڵ ئەو کێشەیە دان..؟